Иван Добрев

ХАН КУБРАТ В ГРЪЦКО-ПЕРСИЙСКАТА ВОЙНА И БЪЛГАРСКОТО СЪКРОВИЩЕ ОТ МАЛАЯ ПЕРЕШЧЕПИНА

През Късната Античност и Ранното Средновековие българските племена и народи са тридесетина на брой. В Централна Азия, Средна Азия и Европа те са основно-главната, военно-политически най-активно-динамичната и най-съществено-значимата геополитическа сила. Българите се разпростират и заселват компактно-масово най-напред по земите на днешните Монголия и Китай, после в Средна Азия, впоследствие и на територията на Кавказ и Източна Европа, също така и на Балканите и Централна Европа, т.е. върху огромно-необятната територия между линията Байкал-Алтай на североизток и линията Балканите-Централна Европа на югозапад, а спорадично-изолирано - на Корейския полуостров, японските острови, Тибет, Индокитай, Средния Изток, Мала Азия, Апенините, Англия, Ирландия и Скандинавския полуостров.

Персите воюват с гърците от незапомнени времена и с променлив успех победата е ту на едната, ту на другата страна. Пак от незапомнени времена българите помагат ту на едната, ту на другата страна, но поради тяхната специфично-характерна и най-прогресивна за времето си бойна тактика и много добро въоръжение и снаряжение, участието им винаги играе решаваща роля за изхода на войната, или преспокойно може да се каже, че победата постоянно е на тяхна страна. Светият Кръст Господен е похитен и впоследствие спасен по време на войната от 602-628 г., която е не само последната, но и най-продължителната и кърваво-изтощителна война между Византия и Сасанидоперсийската империя. В литературата тази война се определя като „Световната война на VII век“, „Свещена война“, „Първи кръстоносен поход“ и др. [вж. Агафий, 1; Егише, 9-79; Мтацминдели, 4-5; Сириец, 112-115; Гмыря 1995, 184-199; Ирано-византийская война 2019, 1-2; Кулаковский 2019, 1-2; Byzantine-Sassanid War 2012, 1-2; Shahbazi 2019a, 1-4, вж. и срв. Мамедова 2005, 360-365; Gibbon 2019, 500-518].

В продължително-ожесточените гръцко-персийски войни, неизменен съюзник на едната или другата страна са въоръжените и снаряжени според последната дума на военното дело и прилагащите самобитно-оригинална бойна тактика, изкусните войни българите оногури, известни в Средна Азия като хионити, и българите сабири, известни пак там като ефталити, които при това са единствените, които разполагат с крепостно-обсадна техника и боравейки много успешно с нея, лесно и бързо разрушават и преодоляват крепостни стени. В Средна Азия, хионитите и ефталитите дълго време са решаващ фактор или както се изразяват някои

изследователи, „остаются хозяевами положения“ в геополитическата история не само на този регион, но така също и на Предна и Мала Азия.

Така например, през 359 г., като съюзник на персите, хионитският хан Грумбат участва с войската си в упорито-продължителната обсада и превземане на източноримския град Амида, дн. Диарбекир в Югоизточна Турция. През периода 370-375 г. хионитите владеят Согдиана, след което навлизат и в Хорасан, а през 457 г., приждащите от към Индия хионити завладяват и държат известно време под своя власт даже и Бактрия. Ефталитите пък упражняват постоянен контрол върху една обширна територия в Средна Азия, Хорасан и Афганистан, като за определен период от време основават в Междуречието и няколко княжества, а около 510 г. ефталитският владетел Торамана завладява повечето от половината територия на северна и западна Индия. Вследствие на това, империята на ефталитите се оказва чувствително по-голяма от Сасанидската империя [вж. Марцеллин, 108-115; Прокопий, 475-477].

По време на войната през 614-615 г., след една двадесетдневна обсада, персите превземат Йерусалим, събарят стените му, разграбват града, ограбват, подпалват и разрушават всички християнски храмове, в това число и храма на Гроба Господен, украсен с безценен мрамор и мозайки; в продължение на едно тридневно клане избиват около 60 хил. души, а отвеждат в плен 35 хил., включително и градоначалника, патриарха и пазителя на Кръста. Измъчвайки ги най-жестоко и умъртвявайки чрез отсичане на главата голям брой духовници, откриват най-после укрития преди това Кръст Господен, поставят го в сандъци, заедно с претопеното злато и сребро от многото златни и сребърни църковни съдове и утвар, скъпоценности, скъпи одежди и предмети и го отнасят и скриват в новопостроената съкровищница в столицата Ктезифон [Каланкатуаци-а, 73; Себеос, 67-89; Феофан, 157; Хроника, 7-17; Васильев 2009, 45-49; Гумилев 2010, 13; Кулаковский 2019, 21].

Непосредствено преди последната гръцко-персийска война, арменският по произход генерал Ираклий е екзарх на северноафриканската римска провинция Либия. Заедно с брат си Григорий, вдигайки през 610 г. бунт срещу узурпатора Фока, те се провъзгласяват за консули, подготвят и изпращат към Константинопол една военна експедиция по суша, начело на която застава синът на Григорий, Никита, и друга по море, под командването на сина на Ираклий, Ираклий-младши. По това време, в Сирия и Палестина избухват бунтове, Никита достига и завладява Египет, а предвожданият от Ираклий-младши флот напада и превзема Константинопол, на 5.10.610 г. Ираклий залавя и обезглавява Фока, след което по настояване на Клира, Сената и народа, той приема да бъде коронясан и провъзгласен за император [Никифор, 1; Феофан-а, 125-128; Дашков 2019, 1-8; Кулаковский 2019, 10-11; Gibbon 2019, 536; Kaegi 2013, 21-35].

След провъзгласяването му за император, Ираклий се жени за племенницата си Мартина, което успява да направи в условията на една доста скандално-комплицирана ситуация, но патриархът все пак ги венчава. Същевременно персите напредват в Анатолия, Ираклий решава да комплектува, обучи и командва войската

лично и то на самата фронтова линия. С цел да увеличи приходите и да намали разходите си, за да може да финансира военната си кампания срещу персите, той ограничава броя на служителите на Църквата в Константинопол, намалява наполовина заплатите на длъжностните лица, увеличава данъците, изземва имуществото и налага пределно високи глоби на корумпираните чиновници и благородници, започва да сече монети с два пъти по-малко съдържание на злато. Въпреки разногласията по отношение на кръвосмесителния му брак с племенницата му Мартина, духовенството подкрепя усилията му, обявява, че е задължение на всички християни да се борят срещу персите и му отпуска военен заем, състоящ се от всички златни и сребърни предмети и църковна утвар на територията на Константинопол. Скъпоценни метали и бронз се свалят от редица паметници и дори и от Света София, откъдето е иззета даже подходящата за случая църковна утвар, претопяват се безценни и емблематични за Византия медни статуи. Набират се и се въоръжават със средства на Църквата хиляди доброволци.

Българите на хан Кубрат не са най-обикновено-редови съюзници на Ираклий, те още от началото на войната са едната, и то по-голямата и боеспособна част на новосформираните коалиционни сили. Много често те действат напълно отделно-самостоятелно, а най-накрая, превземайки персийската столица Ктезифон, не само слагат край на тази война, но и откривайки там Кръста Господен, го предават на Ираклий. Една от основно-главните причини за това е, че именно тези българи оногури и сабири имат богат боен опит, включително и по превземането на крепости, от войните с персите по времето, когато те все още са в Средна Азия и са известни главно като хионити и ефталити [вж. и срв. Akbulut 2016, 1-5].

В края на Късната Античност и началото на Ранното Средновековие българските племена и народи в Западна Средна Азия и на Кавказ наброяват повече от петнадесетина. Конкретно в Западна Средна Азия има няколко прабългарски княжества, които даже и секат собствени пари. Тези княжества са главно от племето със самоназвание *Huŋ-Huŋar* и надписите по техните съдове и монети изглеждат като **Hunoq šad jiqüi ačuq hum** *Купата, от която да се храни князът на племето хунок;* **Šad-e hunog tang** *Монета на княза на хуног;* **Šad-e hunug tang** *Монета на княза на хунуг;* **Šad-e hunug tang** *Монета на княза на хунуг* [вж. и срв. Мухамадиев 2008,11-13].

Китайските и други извори от тази епоха съдържат сведения и данни за българските племена в горепосочената географска област. На тази основа и в световната прабългаристична литература открай време и все още постоянно-интензивно се обсъжда въпросът за броя и състава на тукашните български племена и родове, както и за техните наименования, без при това обаче да се предлага едно що-годе приемливо обяснение по всеки един от двата пункта. Основно-главната причина за това очевидно-безспорно е недостатъчното познаване от страна на съответните изследователи не само на най-древната история на българите, но и на прабългарския език и най-вече на неговата морфологична структура, а така също и на някои контактолингвистични и ономастико-етимологични процеси, принципи и процедури. По-конкретно, аварите преминават в Източна Европа след началото

на VI в., т.е. повече от век след Баламировите българи, така че няма как именно те да предизвикват верижната миграция в причерноморските степи.

„The Onoğundur self-designation“ изобщо не е самоназвание на въпросното българско племе и не е вариант на Onoğur, което от своя страна в никакъв случай няма значението „Ten Oğur [tribes]“. Засвидетелстваната от Захария под 555 г. форма *'wngwr* не може да бъде нищо друго освен лабиализираното още на българска почва собствено българско мн.ч. *-ar* от самоназванието *Huŋ* на племето на Атилла. Споменаваният от „Suishu (composed 627-636)“ етним *Enqu* е очевидно-безспорно западнотюркска фонотактична реинтерпретация под формата на **On[o]gur* на самоназванието *Hoŋ-ogur* на същото племе, което е по-късно локално-темпорално развитие на първично-изходния етним *Huŋ-ar*. Не само от звуковия строеж на основата, но и от собствено-източноиранската субстантивна деривация с помощта на суф. *-tor* си проличава особено ясно, че етнонимът *Ołxontor Blkar* на Ширакаци в никакъв случай не е от „**Uluğ Onoğundur ('the Great Onoğundurs') > *Ulux Onowundur (with medial ğ > w) > *Uluh Onowundur*“, а така в действителност чрез етним *ванандор* от съседите алани са назовани кавказките българи [Добрев 2006, 31-36], които обаче Агатон нарича Οὐννογούρων Βουλγάρων, наименованието на които пък е образувано след съответната гръцка фонотактична реинтерпретация пак на основата на самоназванието *Hoŋ-ogur*. При това положение вече много груба грешка е да се приема и утвърждава, че „The Khazar form *Wonuntur/Wununtur/Wanuntur (<Onoğundur) shows the prothetic w-, known to Oğuro-Bulğaric (whether the same shift, o- > wo- (or u- *wu-, later in Chuv. wă-/vă-, cf. Common Turk. uzun 'long' ~ Chuv. vărăm), occurred in Khazar cannot be determined as the Khazar form of this name may simply reflect the Wonundur/Onoğundur self-designation.“ [вж. и срв. Golden 2011, 237-239; Golden 2019, 23-24].

Нерядко един и същи хронист използва за наименованието на една и съща етническа общност два отделно-различни етнонима или налице е т.н. ономастична синонимия. И все пак единият от тях се явява първично-основен, а другият е вторично-допълнителен, образуван на основата на друг и страничен белег на същия номинативен обект. Така например, етним *Honk`* при Каланкатуаци е собствено арменска фонотактична интерпретация и адаптация на самоназванието *Huŋ*, мн.ч. *Huŋ-ar* на основно-главното прабългарско племе, което първо прониква в Източна Европа и отделни родове и колена от което под предводителството на Атилла достигат даже и до Централна Европа, докато други пък се задържат в Прикаспието или в Причерноморието [Добрев 2019]. Пак към същото племе спадат някои изоставащи от основния миграционен поток родове и колена, специално които Егише наименова чрез етним *Hajg`ndurk`/Hajlndurk`*, който пък посредством източноиранския по произход суф. *-дур*, възниква и се образува на основата на нарсщ *алхон* „планина“, само че в случая то е видоизменено съгласно законите на арменската фонетика.

Отново за тази епоха, но конкретно за Кавказ, сирийските източници изброяват следните тринадесет български народа **-** абдел, авар, ауангур, аугар, баграсик,

бургар, дирмар, эфталит, кулас, кутаргар, сабир, сиругур, хазар: „эти 13 народов живут в палатках, существуют мясом скота и рыб, дикими зверьми и оружием“ [Пигулевская 1941, 82-83].

През 595-599 г. и по времето на византийския император Маврикий (582-603) главата на разположеното по Северозападното Прикаспие прабългарско царство с основно-главно племе, племето със самоназвание *Huŋ-Huŋar*, хан Органá пристига в Константинопол с голяма свита от сановници с техните съпруги. При една изключително тържествена обстановка, всички те са покръстени и получават скъпи дарове, а самият хан е удостоен с високото римско звание „патриций“ [вж. и срв. Никифор, 711].

Княз Курт-Кубрат е роден между 585-587 г. и когато вече е 10-12-годишен, хан Органá оставя племенника си в Константинопол като заложник гарант за мира между българи и ромеи. Тук князът живее в императорския дворец, а се учи и възпитава в университета към двореца Магнаур, където негов съученик е и бъдещият император Ираклий (610-641), с когото лично той установява най-топли дружески взаимоотношения. Младият княз отпътува от Константинопол през 603-605 г., когато вече е 15-17-годишен. Според повече от сигурно-надеждното като исторически извор и съществуващо като предавана от поколение на поколение устна традиция, родословие на прабългарите от рода Дуло, известно най-вече като Именник на българските ханове, хан Кубрат царува до кончината си през 665 г., следователно той живее общо 78-80 год.

Първото и основно име на хан Кубрат е **Коуртъ,** което възниква и се образува на основата на средноперсийската по произход прабългарска дума **курт* „вълк”. От тази и от нейната умалителна форма **куртчик* „вълче” са образувани и други прабългарски късноантични или ранносредновековни имена, докато прабългарският умалителен суфикс е налице също така и в прабългарски имена от времето на Западнохунската империя на хан Атилла като *Δεγγιρσίχ* от **тенгир* „река”.

В историческите извори името на българския праотец се среща под най-различни форми – *Кроват, Кувърат, Курбат, Хорбат, Хоувърат, Kubrat, Quetrades, Κοβρᾶτός, Κούβρατος, Χουβρατις* и др. Някои от тях са краен резултат от пренасянето и усвояването пряко или косвено в гръцкия език най-напред на неговото лично име *Курт,* последвано от персийската по произход прабългарска титла *бат* „княз” – *Курт-бат,* т.е. *княз Курт.*

Други форми на името му пък са резултат от пренасянето и усвояването в съседните езици и най-вече в гръцкия език на титлата му **орбат* „велик княз”, първата съставка на която е праб. **ор* „висок, голям; велик“, стб. **оуръ** „господин; сановник, велможа”, от времето, когато той все още не е хан на кавказките прабългари. Точно тази титла като негово лично име е записана в някои тогавашни хроники, а Поп Йовчо от Трявна я открива в съчиненията на ранноевропейски историци, които той ползва: **По смерти ѹ҃рбата наста на кралевъство Ѵ҃ѵата сынъ егѡ и онъ велми баше храбръ, и тажкїи рать твораше со Ѵ҃стинїаном вторым, и всегда побѣждаше, и землю оусвоеваше, и дань ѿ царѧ взимаше, дондеже живь баше.**

Първата военно-административна реформа в тюркутския каганат прави Таспар каган през 572-581 г., по силата на която българският хан Органá е назначен за ябгу каган, т.е. съуправител или наместник. Разпадането през 603 г. на тюркутския каганат води до създаването съответно на Западнотюркския от една страна и на Източнотюркския каганат от друга. През 605 г. западните тюрки реформират двете си крила от племенни обединения, начело на които назначават за главнокомандващи войските шадове или князе. За шад на западното племенно обединение те назначават княз Курт, името на когото чрез тюркското *böri* „вълк“, си превеждат като Böri Shad.

Последната и рещаваща военна кампания срещу Персия Ираклий предприема през 621-622 г., като търси помощта на българите. Чрез специален пратеник до хан Органá той го моли най-настоятелно и му предлага българите срещу заплащане да помогнат във войната с персите. Българският хан приема предложението на Ираклий и му предоставя в подкрепа 40-хилядна войска тежка конница с крепостнообсадна техника, начело на която като главнокомандващ той назначава племенника си княз Курт.

В качеството си на упълномощен от западнотюркския каган, шад или главнокомандващ най-западното крило от войските на каганата, княз Курт-Кубрат напълно самостоятелно-еднолично обявява всеобща мобилизация, комплектува войската си от всички племена и народи на Кавказ и Западна Средна Азия, включително и от хазари и авари; планира, ръководи и лично на предната бойна линия взема най-дейно участие в бойните действия, като същевременно и провежда наказателна военна кампания дълбоко в територията на Сасанидска Персия.

Благодарение на българите, персите не само са напълно разгромени, като са превзети препълнените с несметни богатства зороастрийски светилища в храмовия град Шиза и царската резиденция Дастакерд, но е обсадена и превзета и столицата Ктезифон, където е открит похитеният преди това от персите Кръст Господен, който е предаден на Ираклий и на 21.03.630 г. лично от него е върнат и поставен на мястото му в Йерусалим.

Бойните действия между силите на Ираклий и персите се разгръщат на различни места и по различно време и не само в историческите извори, но и в специално-индивидуалните проучвания те са описани и представени сравнително пълно и подробно. В тази научна литература обаче е налице драстично-крещящо противоречие и разногласие по въпроса кои точно са съюзниците на Ираклий? Според едното от двете отстоявани виждания съюзниците на Ираклий са западните тюрки, а според другото - хазарите. Независимо от това, историческата истина е съвсем друга и коренно различна, защото съюзниците на Ираклий са единствено и само българите на хан Кубрат.

Съюзниците на Ираклий не може да бъдат западните тюрки и тук, противно на мнението на Г. Атанасов [2015, 42-60], според нас изобщо не е възможно Органá да е тъждествен с Моходу-хеу, защото българите оногури достигат и преминават на Кавказ в началото на III в. след почти едновековна постепенно-поетапна миграция

през Средна Азия, а централноазиатските тюркути дулу се обединяват и консолидират около хан на име Дуло в началото на VII в., който обаче е от друго коляно на рода Дуло.

Изключено е също така и идването на Органá и племенника му Кубрат от централноазиатските тюркути, които са огузо-къпчаки с българско потекло и субстрат, към българите оногури, защото най-малкото, поради езиковата бариера, те не могат да се инкорпорират в тях и да ги ръководят. Освен това хановете на тюркските племена и народи по принцип се избират от съвета на старейшините и главите на родове, който избор се последва и от специална церемония на „интронизация". Затова, само от кръга на научната фантастика са всякакви военни експедиции към Джунгария и убийството на несъществуващи роднини. Лишени също така от всякаква обективна основа са и пределно неграмотните лингвистико-етимологични упражнения около произхода на имената, в рамките на които „името Органа е съпоставимо с монголската дума „Ураг", което означава роднина по женска линия. Действително, и според патриарх Никифор, и според Йоан Никиуски Кубрат е племенник на Органа. Според други автори Моходу-хеу може да се преведе като Черният богатир, а Органа като Ураган или на тюркски Червения хан (Ar qana)" (Sic!).

Доколкото княз Курт е оставен като заложник във византийския двор и гарант за мира между българи и гърци още като момче, то повече от очевидно, той не може да бъде „харизматична фигура сред степните елити", а и с какво право и на какво основание тези двамата ще се грабнат от другия край на Света, един почти старец и едно почти дете, и ще се „установят при българите и уногондурите". Независимостта на българските племена на Кавказ не я извоюва хан Органá, а хан Кубрат и то доста след неговата кончина. Следователно, изобщо не е възможно и тук не може да се говори за каквото и да е „повърхностно отюрчване" на тукашния управляващ елит.

През годините 611-612 и малко след това „българо-уногундурският племенен съюз" изобщо не е в Приазовието, понеже десетината прабългарски племена се разпростират главно из източната половина на Кавказ. Хазарите не „номадстват между Терек и Волга", защото според китайските извори, до към средата на VII в. те все още са някъде из Средна Азия и по-точно на югозапад от Хорезъм, както и на север от Самарканд по посока на Волга, където имат за съседи българското племе болгар, кит. *Bahu* [Ying 2017, 7-15]. Но дори и да бяха по така посочените места, те пак нямаше да бъдат съседи на българите в Приазовието, защото помежду им най-малкото се извисява непреодолимият кавказски хребет. Следователно, няма как да се говори и за „перманентно българо-хазарско противостоене".

Хан Органá не е тъждествен на „Богатир-княз с китайското име *Моходу-хеу*" не толкова поради разминаването им във Времето, колкото в Пространството. Българските племена започват да преминават на Кавказ в началото на III в. и оттогава племето на оногурите като цяло, включително и неговите вождове и старейшини, не се завръщат в Средна Азия. Името *Органá* си е чисто прабългарско

и се състои от праб. *ор „висок, голям; велик“, стб. **ѡ҆ръ** „господин; сановник, велможа” и *кан „планина“, т.е. „висока/голяма планина“, където началният съгласен звук *к* се озвучава до звука *г* под влияние на по-следващата сонорна съгласна *р*, а гласната *-а* в края си е собствено прабългарски звателен падеж.

„Хунският владетел“, който пристига в Константинопол, е самият хан Органá вожд на прабългарите оногури - *Ὀνόγουροι* по гръцки (Приск) от **hoŋ-oγur* „хони огури“ и *on-ogur* „десет огури“ по тюркутски или със самоназвание *хунк-хунгар*. Това, че е васал на тюркутите, изобщо не пречи и той да бъде кръстен и да му се присвои престижно-почетната титла *патриций*, просто тогавашният васалитет е достатъчно отстъпчив и толерантен и в това отношение, защото той се простира и стига единствено до там от васалите да се събира определен данък.

Много непочтено-несправедливо е да бъде обвиняван хан Кубрат във „византинофилска политика“, когато именно той, чрез участието на българите в гръцко-персийската война на страната на Византия, не само решава нейната по-нататъшна съдба, но така също и някои, чисто български проблеми.

Българският хан Гостун-Органá е две години наместник на тюркутския каган, а след като княз Курт-Кубрат е назначен за шад, т.е. командващ „тюркутските“ войски на Кавказ, князът става негов съвладетел, поради което тъкмо за него се съобщава и в Именника на българските ханове, а не защото Органá е някакъв си „тюркутски хан“ на име Моходу-хэу. Хан Кубрат не основава „династията на българските ханове от рода *Дуло*“, защото Родът при тюрките изобщо и българите в частност е институция, която те си я имат от най-древни времена и без която е немислимо и тяхното съществуване. Общото между прабългарския род *Дуло* и тюркутския род *Дулу* е само номинално, защото родоначалник на този род е хан на име *Дуло* от друго, останало в Средна Азия коляно на прабългарския род *Дуло*. С течение на времето обаче този хан и неговите потомци се тюркизират, поради което прабългарският род *Дуло* остава назад във времето само като много далечен и минимално-незначителен субстрат.

Отношение по същия въпрос взема и *Л*. Гумилев [1993, 159-203], който обаче с пословично-традиционното за всички *л*екомислено-самонадеяни историци *л*ингвистично невежество, кой знае защо, съотнася името на хан Органá с монголската дума *ураг* „родственик по женской линии”. Така и от тук, той не само открива кой точно убива тюркутския наместник, но и обобщава и заключава, че болгарите уногундури заемат единствено и само западните краища на хазарския хаганат; Кубрат посещава Константинопол в 610 г. и получава там званието патриций, без обаче да се кръщава; до 630 г. болгарите охраняват западната граница на хаганата, а след въстанието на кутригурите срещу аварите, се прехвърлят в Задкавказието; през 20-те години на VII в. степите на Югоизточна Европа се намират под властта на тюркутите; Шат на М. Каланкатуаци е брат и същевременно наместник на тюркутския хан.

И все пак, върхът на недомислието тук е допускането, че хан Органá е „не независимый государь, а удельный тюркютский хан“, с което имплицитно се оказва,

че българи на Кавказ по това време изобщо няма. Няма нищо ненормално и погрешно, както е според Никифор, в това хан Кубрат да разгроми и прогони аварите от Кавказ, както и да освободи българите от тюркутски васалитет.

Хан Кубрат освобождава всички кавказски българи от васалната зависимост към западните тюрки през 632 г., обединява под егидата си всички български племена на Кавказ и така основава полиетничната империя военно-племенна конфедерация Стара Велика България. През 634 г. той разпределя империята си по племена и територии между синовете си, като на хан Аспарух, заедно с още 2-3 по-малки племена, поверява собственото си племе със самоназвание **Huŋ-Huŋar* или *оногури* по тюркутски.

Авитохол-Атилла и Ирник нямат „невероятно длинными годами их правления“, защото тези имена са епоними, те едновременно обозначават и наименоват не само съответната историческа личност, но и епохата преди или след нея, по време на която владетели на българите оногури са редица други ханове, както и още много други такива несъобразности и нелепости от този сорт.

Според Теофан Изповедник, Ираклий разполага допълнително с 40-хилядна подбрана войска от тюрки или хазари [Феофан, 79-80,174-175,200-215]. Отъждествяването в случая на българите с тюрките се дължи на отдавна вече утвърдената и широко разпространена практика всяко едно племе или народ, който доброволно или насилствено се присъединява към даден племенен съюз или държава, да приема и носи за свое допълнително-второ название името на племето или народа, който основава, организира и играе ръководна роля в този племенен съюз или държава, а по това време българите са в границите на Западнотюркския каганат.

Кавказ и причерноморските степи на Източна Европа и по-точно п-в Крим, ако не и днешният гр. Тбилиси или пък най-много Керченският Пролив, а по-нагоре – Дон, е крайната западна точка, до която се разпростира Западнотюркската империя като административно-политическо образувание и то за съвсем кратък период от време – 554-633 год., при което тя изобщо не довежда и не оставя по тези земи никакво номадско и още по-малко пък, уседнало население. Що се отнася обаче до току-що предложената сравнително голяма неопределеност по отношение на западната граница на Империята, то тук трябва да се има предвид, че тюркутите завладяват Крим през 570 г., но поради обединено-силната съпротива на прабългари и алани го губят през 590 г., поради което преспокойно може да се приеме, че те изобщо не са го и владели [Zimonyi 2010, 6].

Западните тюрки имат един-единствен, направо символичен контакт и допир с Византия през 568 г. под формата на дипломатическо писмо на согдийски език, занесено и прочетено там от преминаващ согдийски търговец. Ромеите отвръщат с пратеничеството през 571 г. на Земарх при тюркутския каган в Северна Средна Азия, а може би дори и някъде към Алтай. За това пратеничество съобщават Теофилакт Симокатта и Михаил Сириец, който при това уточнява, че пратениците

се завръщат след три години и разказват какво са видели и това е всичко [Симокатта, 41,118-119,131; Сириец, 122-123,133].

Започвайки с амбицията да реши най-после проблема за тюркските съюзници на Ираклий и забелязвайки противоречивостта на някои от лансираните вече мнения, друг един проучвател на проблема приема, че „Разгледан от запад, върховният глава на тюрките през 627-8 г., наречен „цар на Севера", може да бъде само Ябгу Каган Тонг.", а Ziebel, кит. Sipi, е негов чичо, който носи титл. *малък каган*. Като хронология, през 625-7 г. Зиебел е на Кавказ, вдига бунт срещу Тонг и го убива през Февруари 628-Януари 629, през 629 г. самият Сипи е победен от сина на Тонг и бяга на Алтай, където е убит през 630 г. По нумизматични данни, дъщерята на Ираклий е изпратена на Зибел през пролетта или лятото на 629 г., но щом като след август 629 г. пристигат новините за неговото поражение, тя е извикана обратно. Nikephoros съобщава, че през 629 г. той е мъртав и това налага Ираклий да отмени брака на дъщеря си. И все пак Зибел е вторият в Империята, поради което той не може да вземе за жена византийската принцеса, а освен това, той се домогва и до китайска принцеса.

Тук привлича вниманието най-напред противоречието между настоящото и едно друго проучване на същия автор, в което той твърди, че чичото на „Muqan Qaghan (553-572), Ištemi (the Sizabul of Byzantine sources, 552-575/6) took control of the western steppes, and in 560, in agreement with the Sassanid sovereign Khusrò Anòshervàn, crushed the Hephtalites and seized Sogdiana. At the end of the 570s, the Western Türks controlled all the steppe as far as the Crimea." [Vaissière 2017, 199-200].

Тук така си и остава недостатъчно ясно дали в случая става дума за една и съща или за две отделно-различни исторически личности по различно време? Зиебел е на Кавказ през 625-627 г., но още през 625 г. бойните действия се преместват към Амида и Мартирополис, през 626 г. на Кавказ е Тонг, на когото Ираклий обещава дъщеря си за жена, през тази година започва обсадата на Тифлис, който пада едва в края на 628 г. [Byzantine-Sassanid War 2012, 12]. От тук пък не става ясно как така западните тюрки са съюзници на Ираклий, без обаче да участват в бойните действия по посока на персийската столица Ктезифон?

Някакво недоразумение е и позоваването на „нумизматичните данни", защото от монетата с образите на Ираклий и дъщеря му изобщо не е възможно да се определи времето, когато тази монета е сечена. Повече от съмнително е Ираклий да е обещавал дъщеря си за жена на Зибел, защото при ромеите има много строга забрана да женят принцеси за непокръстени. Подобно препятствие обаче не съществува при княз Курт-Кубрат, защото той по начало си е християнин и все още не е женен. Очевидно, въпреки претенциите на този проучвател за многостранно-многопосочен и дори прекалено подробно-задълбочен анализ, и той не стига до така желаното и предварително декларирано решение на проблема за самоличността на Зиебел. Следователно, не западните тюрки са съюзниците на Ираклий [срв. Vaissière 2019, 741-748].

Не повече са аргументирани западните тюрки като съюзници на Ираклий и от гледна точка на Shad, който е син на Ziebel и след провала на преврата оставайки на Кавказ с цялата си армия, „играе важна роля в раждането на Хазарската империя“. Без да е налице „някакво положително доказателство за това“, все пак тук се лансира „предположението, че този Shad и дясното крило на тюркската армия са останали и никога не са се върнали в Средна Азия.“ На основата на това предположение пък се прави изводът, че „Хазарската империя е родена от смесването на тези тюркски племена под ръководството на Ashinas и хазарите, идващи от Средна Волга“. Най-после, плод на едно доста освободено въображение е и твърдението, че 100-хилядната тюркска армия, преместена на Кавказ още през 550 г., може да издържи и прекара там повече от 70 год.(Sic!) [Vaissière 2017, 746-747].

Съюзниците на Ираклий в никакъв случай не са хазарите и Теофан Изповедник отъждествява българите с хазарите по силата на сравнително широко разпространената из историческите извори дезархаизация, според която по-старата по време народност от дадена територия се наименова чрез етнонима на народността, която впоследствие заема същата територия и по този начин се оказва по-близо до времето на хрониста.

Затъвайки в прословутата си пасионарност, която не е нищо друго освен най-вулгарна биологизация на историческите процеси, и недоумявайки последователно-многократно пред тюркологически съвсем елементарно-банални основни положения, *Л*. Гумилев [2010а, 5-6; ~*~2010б, 5] изобщо не си прави труда да се поограмоти малко не само в наличието на немалък брой семантични варианти на термина етноним *тюрки*, но и в класификацията на тюрките по принцип и на българите в частност, неделима част, но и подгрупа в която са аварите, болгарите и хазарите. Хазарското племенно обединение на Кавказ си пристига тук вече максимално-достатъчно формирано и консолидирано, защото преминава дълъг не само исторически, но и географски път на развитие от Алтай през поне хиляда години преди Новата ера, където и когато то се обособява като отделно-самостоятелно племе вътре в Българската група на Тюркските народи и езици.

Не само на общотюркологическо, но и на частнотюркологическо ниво, компетентността на А. Комар е на същото нулево равнище. Не може да се иска от европейските, китайските и т.н. писмени източници от VII-VIII в. да имат даже и една много приблизителна представа за многослойната йерархия на съвременната генеалого-типологическа класификация на тюркските племена и народи, а съответно на това, и на техните езици. Затова с един и същи термин етноним те днес назовават една тяхна общност, утре пък със същия термин етноним те назовават друга тяхна общност. Хазарите не са част от „тюрките“, защото заедно с аварите и болгарите или още прабългарите, те са подгрупа в групата на булгарите или още българите, едва след и посредством което те са част от тюрките, казано и възприето възможно най-общо, на максимално отдалеченото ниво на абстракция, но в никакъв случай в аспекта на „тюрките“, под които очевидно-безспорно следва да се разбират западните тюрки или още тюркутите.

По силата на съществуващия хронолого-географски хиатус, пребиваването за известно време на хазарите в рамките на Западнотюркския каганат изобщо не имплицира запазването в техния хаканат на неговите социални и административни институти. Противоречие в определението е да се постулира, „наличие как минимум тюркского компонента («Ko-sa») как одной из составляющей в формировании хазарского этноса“.

Не хазарите, а българите доминират в Източна и Централна Европа още от средата на IV в. и това продължава не „до выхода на историческую арену Руси“, което се случва едва по времето на Светослав и Владимир през втората половина на X в., и то благодарение на цар Симеон и дъщеря му княгиня Олга, също и на цар Самуил, а чак до падането на България под гръцко иго през 1018 г. Хазарите никога не са „разбивали“ българите, защото чисто и просто, по начертаната от хан Кубрат генерална стратегия, хан Аспарух се насочва към Балканите, където са налице сравнително по-благоприятни природо-географски условия за прабългарското скотовъдство [срв. Комар 2018, 288-297].

Във връзка с преминаването и появата на хазарите на Кавказ, налице е все още много неоснователно-некоректното допускане от страна на А. Комар, че през 679 г. те са вече по северно-причерноморските степи и че тогава седалището на хазарския хакан е по степите на Поднепровието, но кой знае защо и поради какви точно причини, той се завръща обратно и през 722-737 г. то е вече в Прикаспието, в района на Дербента [Бубенок, Аксенов 2018, 126].

Хазарите вземат участие в обсадата на Тифлис, но като част от силите на западните тюрки, върховният главнокомандващ на които е самият Тунг ябгу-каган. Следователно, те по това време все още не са на Кавказ като цяло, а са някъде по Средна Азия и само известна част от тяхното мъжко население е привлечена за участие в тогавашната военна кампания. След неуспешната първа обсада, тюрките, включително и хазарите, се оттеглят. Известно време след това, българите под командването на княз Кубрат, предприемат втора обсада и Тифлис пада. Поради вътрешни размирици, Тунг ябгу-каган е принуден да замине на изток, там го убиват, централната власт губи влияние върху Кавказ, единствен хегемон тук остава хан Кубрат, който прогонва на една страна аварите, на друга - хазарите, провъзгласява се за каган, т.е. император, обединява под егидата си всички български племена от Каспийско море до Днепър и така през 630 г. започва да полага основите на Стара Велика България [Karatay, Demirtaş 2019, 320-321].

Според P. Golden [2019a], арменските, грузинските и византийските извори представят хазарите като част от Кьок-тюркската империя, която пък е съюзник на Ираклий във войната му срещу персите. През 622 г. Ираклий започва войната в Транскавказ, където той си осигурява помощта на кьок-тюрките. Именно в този контекст, хазарите се появяват за първи път във византийските извори. Водени от Jabğu Qağan и неговия племенник Šad, който може би е кьок-тюрк, през 626 г. те разоряват Албания, завръщат се в Грузия през 627 и 628 г., когато окончателно превземат Тбилиси. Теофан ги нарича „тюрките от Изтока“, техен предводител е

Ziébηλ, който е вторият по ранг след Qağan. Това напълно отговаря на длъжността на Jabğu Qağan при западните кьок-тюрки, сюзеренът на които е в Монголия. През 629-630 г. те отново са на Транскавказ, водени от Чорпан Тархан, по това време приключват съвместните им нападения с тюрките срещу границите на Персия. През 630 г. Източната кьок-тюркска империя става жертва на Китай, а Западната навлиза в продължителен период на гражданска война. Върху нейните европейски останки се появява Хазарският каганат [50-51].

Точно в тази връзка в никакъв случай не може да се приемат за обектно адекватни и дори и минимално аргументирани също така и направо голословните твърдения на P. Golden [2019a], че през 622 г. имп. Ираклий (610-641) си осигурява помощта на тюркутите и в този контекст хазарите се появяват във византийските извори; през 681 г. държавата на „севернокавказките хуни" е васал на Хазарския хаганат, а владетелят на „хуните" Алп-илитуер е васал на хазарския хаган; остатъците от езика на „севернокавказките хуни", "с които разполагаме, не са достатъчни, за да определим типа на тюркския език, който те говорят" [51,92-93]. Това обаче като цяло изобщо и ни най-малко не му пречи да обяви всички без изключение засвидетелствувани през този период имена и думи за собствено хазарски, и други от този сорт, издаващи едновременно както недостатъчната историколингвистична компетентност на автора си, така също и неговата пристрастна предубеденост.

Съюзниците на Ираклий не са хазарите, защото споменаваният от Каланкатуаци, ромейски пълководец Шат трябва да се отъждестви не с неясно точно кой тюркутски вожд, както без всякаква аргументация допуска P. Golden [2019a, 51], още по-малко пък с първото лице след хагана или заместник-предводителя при хазарите [Гукасян 1971, 247-248; Brook 2010, 2], а единствено и само с хан Кубрат, който тогава все още е принц или княз.

Направо куриозно-неадекватно решение на проблема е мнението на М. Артамонов [2006], според когото този Шат е едновременно племенник на върховния тюркутски хакан и син на хазарския хакан, който от своя страна е брат на тюркутския хакан и така в края на краищата излиза, че хазарите са тюркути и обратното [20-24].

Мъжкото лично име Шат в случая очевидно-безспорно възниква и се образува на основата на източноиранската по произход титл. *шад*, която в никакъв случай не е хазарска, защото в хазарския език тя има формата *ишад*, която е много по-близка до първично-изходната форма *ihšēd: У них есть царь, который носит титул ишада; кроме того, есть главный царь, которого называют хазар-хаканом. Хазар-хакану принадлежит только титул; все управление находится в руках ишада; выше ишада нет никого. Их главный начальник и ишад придерживаются еврейской религии, также все их приближенные, начальники и вельможи; остальные придерживаются веры, похожей на веру тюрков-гузов* [Гардизи, 12].

Съществено-важно свидетелство и доказателство за това, че съюзниците на Ираклий са не хазарите, а българите, е превземането и разрушаването до основи(!)

на крепостта Чола. Това хазарите в никакъв случай не могат да направят, понеже не разполагат с крепостнообсадна техника, каквато обаче имат сабирите и при това боравят с нея много бързо и умело. При това многобройната войска на хан Кубрат е уподобена едновременно на „всемирен бич“ и на „бушуващо море“, което блъска по стените на града: *Но он видел, что произошло с защитниками великого города Чола и с войсками, находившимися на дивных стенах... При приближении всемирного бича, который предстоял нам всем, прежде волны колеблющегося моря ударили в нее и разрушили до основания* [Каланкатуаци, 11].

Не е възможно съюзниците на Ираклий да са хазарите, защото едва по времето на Хосров II (590-628) те правят първия си опит за проникване на Кавказ, но биват разбити от албанците и отхвърлени назад към Аралско море, където по това време очевидно са станищата им. Едва през 661-662 г., и то преминавайки от север, те успяват да овладеят Дербенд. В битката обаче с арабите пред Дербенд, те са разгромени и оттегляйки се на север, оставят в крепостта само един 3-хиляден гарнизон за охрана [Каланкатуаци, 69-93; Дербенд-наме, 4-6].

Специално по отношение произхода и етническата принадлежност на хазарите, А. Комар [2019, 171-197], въпреки че се отличава с нулева лингвистична квалификация, си позволява да генерализира, че „Новые редакции булгаро-огурской версии по прежнему строятся на немногочисленных данных о языке хазар, упоминаниях источников IX-X вв. о родстве хазар с булгарами и наличии булгаро-чувашской лексики в языке венгров, инкорпорировавших хазарское племя кабар“. След това вече, изобщо не е вярно твърдението му, че първите огурски племена се появяват в Европа през 463 г., както и това, че в Европа най-напред стават известни хазарите и тюрките и то през 558-561 г.

В действителност, първото българско племе пресича Волга още по средата на II в., компактно-масово българските племена започват да преминават на Кавказ в началото на III в., а в Европа българите стават най-напред известни от римския Анонимен хронограф от 354 г. Той обаче е превод на по-старата гръцка хроника на Иполит, доведена до 290 г., така че тази датировка задължително следва да се премести още по-напред [Добрев 2005, 19-30].

По същия начин, лишено от всякаква обективна основа е и предположението за някаква „гръцко-тюркска коалиция чрез посредничеството на грузинския княз Гуарам“, който обръщайки се към тюрките, срещу „съкровищата“ на Византия наема „войските на Севера“, сред които се намират и хазари в качеството и на авангард, и на „основен военен контингент на тюрките“. Повече от пресилено е да се приписва подобна роля на един направо незначителен грузински княз, когато е много добре известно, че тюрките и гърците обсаждат заедно Тифлис, обсадата е неуспешна, бранителите обиждат жестоко и тюркския военачалник, и Ираклий, а градът е превзет едва след втората обсада.

Мовсес Каланкатуаци нарича българите хазири, т.е. хазари, по силата на често срещаната из изворите ономастична дезархаизация, когато даден по-ранен народ се назовава чрез името на по-късен народ, който изтласквайки или покорявайки по-

ранния народ, заема същата територия: *Этноним «хазары», как было показано выше, покрывает все этническое многообразие Северо-Восточного Кавказа. Под именем хазар у восточных и византийских авторов скрываются, видимо, многие тюркоязычные и местные племена, в том числе и гунны Дагестана* [Гмыря 1995, 206].

Сравнително подробно-задълбочено и с абсолютно разбиране на проблема за подмяната в историческите извори за епохата, на българите с хазарите, с въпроса се занимава и Д. Мишин [2014], според когото „В рассказах об этих нашествиях речь, как правило, идёт о гуннах, которых авторы источников путают с хазарами.“ [246-491, вж. и срв. Калинина и др. 2014, 9-12].

В случая, не е възможно Ираклий да подстрекава хазарите, защото по негово време те все още не са преминали Чора от юг на север и не са се установили на Кавказ, а тези „хазири“ преминават Чора от север на юг и навлизат в персийските владения. При това, хазарите нямат Джебгу хакан, който предвожда войската придружен от своя син, наречен тук княз или шад, но в източноарменска транскрибция - Шат. Очевидно, това може да бъдат само хан Органá и княз Курт-Кубрат [Каланкатуаци, 74-81].

Хазарите започват да се споменават в арабо-персийските извори едва по времето на царуването на Кубад и Ануширван (531-579), като през това време предният им фронт от 10 хил. заселници все още е на земите на днешния Азербайджан и оттам периодически нападат Армения; те преминават на Кавказ като цяло едва след разпадането на Западнотюркския хаганат през 657-659 г., като дотогава са общо взето подвластни на западните тюрки [Dunlop 2018, 21-32]. Независимо обаче от различните датировки при отделните автори, хазарите общо взето пристигат на Кавказ доста късно и то едва след изтеглянето на българите като цяло на запад, защото хан Кубрат е погребан в причерноморските степи през 665 г.

Хазарите полагат основите на държавата си едва след 630 г., т.е. две години след края на последната гръцко-персийска война, и то, когато Западнотюркският каганат вече се е разпаднал. Според М. Артамонов [1962] „историю самостоятельного хазарского каганата надо вести с 651 г.“ [171]. P. Golden [2019] приема, че хазарите основават държавата си едва през 650 г. и то като „a successor state that derived from the Western Türk Empire [61, вж. Golden 2019a, 59, вж. и срв. Karatay 2016, 2015], докато според E. Vaissière [2017] „The Khazars migrated from the Altai and seized the steppe north of the Caucasus from the 670s [200].

Хазарите започват да мигрират от днешния Северен Дагестан не по-рано от 660 г., след което завладяват земите по течението на р. Кубан чак до нейното вливане в морето [Чхаидзе 2012, 266-267]. Тръгвайки от Долна Волга, те започват експанзията си на запад през 660 г., основават държавата си Хазарски хаканат около 670 г., нахлуват в Закавказието за първи път през 659-660 г. [Zuckerman 2017, 417-428], като дори през 763-765 г. провеждат грабителски набези в Закавказието или се сблъскват с арабите, появявайки се из-зад Чора [Феофан, 253-255].

Следователно, през 20-те години на VII в. хазарите все още не са международен политико-правен субект и е изключено те да встъпят в каквито и да преговори с

Ираклий и още по-малко пък да поемат такъв отговорен ангажимент като пълноправно и равноправно участие във войната с персите, за което всъщност те и не разполагат с необходимите военно-технически активи и ресурси.

Съюзниците на Ираклий в никакъв случай не са хазарите, защото те не изработват и не притежават златна пластика, торевтика и апликация, а онези, които те произвеждат в повечето случаи не са дори и от бронз, а от желязо и то на много ниско художествено-стилистично равнище. Като подвластни на западните тюрки, с не особено многоброен конен отряд, хазарите наистина вземат участие във войната с персите, но под генералното командване на западнотюркския шад княз Курт-Кубрат. Очевидно тяхното участие и приноси във войната са минимални, именно поради което на тях не им се пада даже и една нищожна част от състоящата се основно от злато военна плячка. Ето защо придобитото като боен трофей през тази война сасанидоперсийско злато дълго време след това продължават да го носят, обработват и преработват именно българите, а не хазарите.

По принцип, не може да се пише каквото и да било за прабългарите, без то да се съобрази с резултатите от фундаменталното изследване на Именника на българските ханове от проф. Моско Москов. Детерминирано от много специфично-симптоматичното логико-гносеологическо раздвоение е заявлението, че хазарите са съюзниците на Ираклий, като тъкмо тези хазари същевременно са и тюркути. Повече от пресилено е твърдението, че нито един исторически извор не прави разлика между тюрки и хазари; тюркутските кагани от рода Ашина не се наричат хазари; абсолютно тюркологическо невежество е да се отъждествяват хазарите с кое да е племе от западните тюрки; в рамките на много по-късния Хазарски хаканат няма нито едно тюркутско племе, като такова в никакъв случай не са кабарите; „вещевите комплекси“, т.е. материалната култура не е етнодиференциращ, а нивелиращ признак и критерий; етническата атрибуция на въпросните комплекси като тюркутска е повече от съмнително-нереалистична и още по-малко пък нея могат да я репрезентират хазарите; савирите, булгарите, оногурите и т.н. не са неясно какви „тюркски племена“, а единствено и само български или булгарски племена, които започват да преминават на Кавказ още в началото на III в. и материалната култура на които няма как до VII в. да придобие „полностью европейский облик“; Именникът на българските ханове не възлиза към IX в., защото той е съществуващата като устна традиция генеалогия на рода Дуло и възлиза към средата на II в.; европейският род Дуло е свързан с племенния съюз Дулу генетико-исторически, но вън от това само ономастически или просто номинално, защото той се формира около и на основата на българското племе дулу, а по-късно отделни родове от него се заселват и на Кавказ.

Хан Органá не е Моходу-хоу, но въпреки това той наистина посещава Константинопол по времето на Маврикий и е покръстен там заедно с цялата си свита, включително и княз Курт-Кубрат; в Именника на българските ханове Органá се споменава под името Гостун, опит за отъждествяването на когото наистина прави проф. Васил Златарски, но при проф. Моско Москов това вече не е опит; родът Дуло

на хан Курт-Кубрат не е наречен на името на племенния съюз *Дулу*, а тъкмо този съюз е назован така по името на тюркутски племенен вожд на име *Дулу*, който води потеклото си от останалото в Централна Азия коляно на българския род *Дуло*; през 630 г. българите оногури все още са васали на Западнотюркския каганат, а от 605 г. княз Курт-Кубрат е шад - главнокомандващ тюркските сили на Кавказ, който въпреки това изобщо не се меси в техните междуособни борби, защото най-малкото е твърде зает с подкрепата си за Ираклий; по това време нито в Централна или Средна Азия, и още по-малко пък на Кавказ все още няма никакъв „независим Хазарски каганат“, за да може Кубрат „потихоньку отложиться от хазар, воспользовавшись смутой“; тюркутите наистина обсаждат Тифлис, но там и никога те не са хазари, както и обратното, което като цяло изобщо не имплицира тюркуто-хазарския(???) произход и принадлежност на „группа вещей из Перещепины, ...однокультурна с комплексами типа Вознесенки“ [срв. Гейбуллаев 1986, 20].

При това, колко елементарно, хазарите не погребват чрез кремация, което поради много добре известни причини, даже и през ум не му минава единствено на А. Комар, докато този вид погребение се практикува от всички прабългарски племена, източно от Днепър още от „хунската“ епоха [Казанский, Мастыкова 2019, 118] и има своето продължение назад във времето най-малко 2 хил. години преди Новата ера и то тъкмо в Минусинската котловина, която е прародината на всички българи.

Приемайки като единствено възможен историко-политическият подход и метод; отхвърляйки априори възможността за конкретна етническа атрибуция на номадските артефакти в Източна Европа от първата половина на VII в. и прибягвайки в условията на един абсолютен субективен произвол, като „отдават предпочитание“ на „разни, понякога взаимноизключващи се подходи“ при интерпретацията на археологическия материал, съвременните руско-украински археолози, продължавайки най-вулгарно-грубо да надценяват и лансират хазарите за сметка на българите и напълно преднамерено-съзнателно игнорирайки и дори неглижирайки абсолютно тъждествените им паралели от Плиска, Преслав и др., практически и фактически подаряват на хазарите онова, което изобщо не им принадлежи, и така те не просто ощетяват, а направо ограбват българите.

В началото и основата на цялата тази глобално-научна конспирация и манипулативна фалшификация стои М. И. Артамонов, който без да е специалист по археология и история на хазарите, в публикациите си до края на 1951 г. „переоценивает роль Хазарского каганата в раннесредневековой Восточной Европе“ за сметка на славяните. Тогава, в отговор на статия, публикувана във в-к Правда, „директор Государственного Эрмитажа, академик, ученый с международном именем в ответ на критику признал все обвинения, выдвинутые против него“ [Балинт 2018, 55]. Въпреки това, интензифицирани и мултиплицирани, тръгващите от него, пределно неприятно-грозните за нас българите рецидиви остават във Времето и преминават при съвременните руско-украински археолози проучватели на хазарите, които най-безпардонно-арогантно и без всякакви научни скрупули

„обосновават и доказват“ всичко без изключение от тази област като придобито, произведено и принадлежащо главно на хазарите.

Българите преминават в Европа най-напред, пресичайки Урал и Волга към средата на II в., а след това и южно от Каспийско Море в началото на III в., първото от които, разбира се, незабавно се забелязва и записва от античните географи, хронисти и писатели. Птоломей, например, писал между 175-182 г., съобщава, че в началото на II в., един народ, когото той нарича Χοῦνοί, вече обитава Причерноморието, може би между Буг и Днестър, като този народ прониква в Източна Европа не под Азовско море, а през Урал и Волга. Неговите бележки обаче възлизат към Маринос от Тирос, живял по времето на император Адриан (117-138), така че тези българи в действителност преминават в Европа още към края на I в. [Добрев 2005, 19-20, вж. и срв.Дроздов 2010, 54-56; Németh 1962, 287, срв. Гумилев 2010в, 4-5].

Поради това, че част от българите се намират на север от Албания, Мовсес Каланкатуаци нарича хан Органá Царя на севера. На север от Чора българите се заселват от най-древни времена, а през VI в. там те имат вече и държава, владетелят на която носи титл. *хакан*, но в случая неговото собствено лично име е Хакан. Още от началото на I в. персите полагат усилия да преградят пътя на българите на юг. За да бъдат в по-добри отношения с владетеля на българите, персийските царе му предлагат и дъщерите си за негови жени. В границите на българската държава има богати златни и сребърни залежи [Дербенд-наме, 1-18].

Българските племена, в това число и оногурите, които са същото онова племе, което са хоните, формират своя самобитно-оригинална материална и духовна култура много преди експанзията на Тюркския каганат и процесът на заимстване е по-скоро обратен. Няма как хоните да бъдат тюркизирани, защото на най-близкото и първо ниво на абстракция те са прабългари или болгари; на следващото и второ ниво на абстракция - българи или булгари и на третото и последно ниво на абстракция - тюрки. Не съществуват изобщо никакви основания да се приема, че акацирите са „одна из самых первых волн миграций тюркоязычных или, точнее, огуроязычных племен из Центральной Азии в Восточную Европу“, защото северно от Каспийско море, първи излизат на Източна Европа хоните, гръц. Χοῦνοί. Сарагурите не са „подразделение“ на оногурите, а напълно самостоятелно-отделно болгарско племе; по това време „корень сари- ‘белый, желтый’“ не означава нищо подобно на аристократичност или лидерство, а в много древни времена, съгласно Прабългарската цветова геосимволика той трябва да е означавал „южни огури“. Етнонимът *оногур* може и да се семантизира като „десет огури“, но това си е единствено и само чисто западнотюркска контаминация и констелация, така че това племе не може и не бива да се разглежда като „союз десяти родов, объединившихся вокруг сарагур (*сари-огур)“ [срв. Семенов 2016, 324-329].

В Прикаспието и на Кавказ българите хунгари построяват редица градове, на първо място сред които е много добре и широко известното, великолепното, прочутото, най-голямото в цяла Източна Европа Хумаринско градище - *Humarakert*,

даже името на което възниква и се образува на основата на самоназванието *Huŋ*, мн.ч. *Huŋar* на най-многобройното и силно българско племе, известно предимно под името *оногури*. Доколкото българският етноним е в заднопоставено съчетание с аланската лекс. *kert* „град крепост“, свързана в специфично „иранския изафет“ посредством съединителната гласна *a*, така, че това сложносъставно наименование следва да се преведе като „Градът крепост на българите хунгари“, то повече от очевидно, според народността на неговите жители, името на градището го дават техните съседи алани: *Болгарам же принадлежало великолепное Хумаринское городище (развалины белокаменной крепости-города IX-X вв., на стенах которого нанесены красной краской надписи древним руническим болгарским (кубанским) письмом* [Плетнева 1997, 52-53, вж. и срв. Абдулова 2017, 52-53; Биджиев 1993, 21-108].

В историческите извори за онази епоха са налице редица преки указания за това, че през VI-VII в. най-общо византийските императори сравнително често прибягват до помощта на българите, назовани и посочени чрез вече генерализирания и превърнал се в родово наименование етним *булгар*, арм. *Булхар*, както и за това, че по-конкретно, именно българите на хан Кубрат са съюзниците на Ираклий: *Во дни Вахарша народы Булхаров и Хазиров с царем своим, каким-то Внасепом Сурхапом, являются к реке Куру с бесчисленным лагерем. Вахарш, поражая и преследуя их, заставляет пройдти через врата Чора; но, нечаянно пораженный стрелой, умирает поели двадцатилетнего царствования* [Вардан, 32-137].

Маврикиан послал царю Хосрову Иоанна, главнокомандующего фракийским войском, с 2000 человек... и Анастасия, который предводительствовал двумя тысячами армян и булгар [Сириец, 112-115].

And MAURICIUS sent to JOANNES, the captain of the host of the TARKAYE, with twenty thousand soldiers, and ANASTASIUS who took with him 'ARMANAYO (ARMENIANS) and BULGARIANS - twenty thousand [Hebrae, 51-52].

Макар и да смесва имена, дати, събития, племена и народи, за единствен съюзник на Ираклий смята българите на хан Кубрат и Г. Вернадский [2009], който се позовава на хрониката на Амартол: *Осада Тифлиса, однако, продолжалась два месяца без результатов. Устав от бездействия, каган вернулся домой, оставив Ираклию военный корпус - сорок тысяч человек, если верить источникам. Вероятно, этот корпус составляли главным образом белые угры (сарагуры), которые были вассалами хазар. В любом случае, в славянском переводе хроники Георгия Амартола констатировано, что белые угры помогали Ираклию в его войне против Персии. Другая угрская орда, оногуры, была частью Великой Булгарии под властью хана Курта, как уже отмечалось. Таким образом, угрские племена Северного Кавказа в этот период разделились в своих приверженностях между хазарами и булгарами* [147-150].

В историческите извори сравнително често се наблюдава т.н. ономастична дезархаизация, съгласно която даден по-ранен народ се назовава чрез името на по-късния народ, който изтласквайки или покорявайки по-ранния народ, заема същата територия. По силата на това, в друг исторически извор българите са наречени „комани“ или в случая ономастико-дезархаизационният скок през

Времето е доста голям, понеже на Кавказ куманите къпчаки се появяват едва след началото на X в.: *И было это в тягость богоугодному царю греческому Эраклу, и волею Господнею выступил в поход против персов, и прибыл в страну команов, кои суть кивчаки, и выдал дщерь свою в замужество царю кивчакскому, и повел его со всеми силами его, как собственными* [Мученичество, 1].

Бойните действия по време на гръцко-персийската война са описани сравнително подробно от Теофан Изповедник, който нарича съюзниците на Ираклий *Οὔννων: Во время сих сражений пришел и Саин с своим войском и его Ираклий разбил, много войска его истребил, а прочих рассыпал в бегстве, и главное знамя их взял. Сарваразан, соединившись с Саином собрал спасшихся воинов, и опять думал идти против Ираклия; но царь пошел в страну гуннов, в страны их непроходимые, по дорогам шероховатым и трудным* [Феофан, 161-162,200-215].

В действителност, етним *Οὔννων* е гръцка фонотактична интерпретация, трансференция, субституция и адаптация на самоназванието *Huŋ-Huŋar* като първично и най-старо наименование на основно-главното племе от състава на прикаспийските българи. Хронистът очевидно е много добре запознат с актуалната етнолингвистична ситуация, поради което няма абсолютно никакви причини да не се приеме и това съобщение за пряко указание във връзка с българите *Huŋ-Huŋar* като съюзници на Ираклий в гръцко-персийската война.

Не по-различно е положението и когато Мовсес Каланкатуаци нарича прикаспийските българи, հոն, което в руския превод е предадено като *гунны*, но пък е съхранено в такива мъжки лични имена като *hОнагур, hОнак* и др. Тук етним *հոն* безспорно е арменска фонотактична интерпретация, трансференция, субституция и адаптация на самоназванието *Huŋ-Huŋar* като първично и основно-главно наименование на северозападните прикаспийски българи. Техните земи са отвъд Чора и при тях Ираклий изпраща свой сановник, който предава молбата му за помощ на хан Органá, който е „преемник царя севера, второй человек в его царстве, по имени Джебу-хакан“, т.е. наместник за Кавказ на западнотюркския каган, и той я приема безусловно [Каланкатуаци-а, 65-86].

Пак на основата на същия етноним, като напълно определено и даже повече от категорично пряко указание за това, че именно българите на хан Кубрат са съюзниците на Ираклий, следва да се приеме съобщението на Йоан Никиуски: Хан Кубрат е племенник на хан Органá и вожд на племето на оногурите; той е покръстен в Константинопол и е израснал в императорския дворец; бил близък приятел с Ираклий и в по-сетнешната война победил всички варвари и езичници, поради което е обсипан с благодеяния от негова страна [Jean, 460-461].

Според грузинската хроника, във войната срещу персите, Ираклий получава помощ от тюрките [Мтацминдели, 12-13]. В действителност, по това време кавказките българи са васали в границите на държавата на западните тюрки, поради което са назовани чрез етнонима наименование на основно-главната народност в тази държава. Седалището на тюркския каган е в Централна Азия и не е възможно той да е пристигнал и точно в този момент да се е установил на Кавказ,

и то с целия си народ, а не само с войската си. Княз Кубрат и Ираклий не са се виждали доста дълго време, добрите приятелски чувства между тях все още не са угаснали, но не заради това Ираклий е толкова „любезен“ с княза, а защото много добре знае, че от него зависи не само неговата лична съдба, но и съдбата на цялата Византийска империя. В края на краищата, Ираклий се сдобива с това, за което е дошъл - зарадван и поласкан князът отговаря по начина, на който той се е научил още в Цариград и което не само един тюркски каган, но даже и един нешколуван по византийски българин не би изрекъл, видите ли, той бил готов да положи дори и главата си за Ираклий, след което този пък се сдобива и с „една доста голяма войска“, начело на която и заедно с княз Кубрат той незабавно нахлува в Персия. Доколкото обаче по време на бойните действия са превзети, разрушени и опустошени много персийски градове, крепости и храмове, а самият Ираклий пристига на Кавказ без войска, да не говорим пък изобщо за крепостно-обсадна техника, то повече от очевидно-безспорно, в преговорите гощавка участват и сабирските ханове и военачалници, сапьорно-инженерните части на които са постоянно боеготови и изключително мобилни и именно благодарение на които са превзети и разрушени персийските градове и крепости: *Последнее упоминание относится к 585 г., когда сабиры составляют часть византийских войск, но ещё в 622 г. они участвуют в войсках Ираклия против Сасанидского Ирана. Заключительным этапом их истории является подчинение болгарам* [Бернштам 2013, 136-137].

Арменският хронист Себеос съобщава, че Ираклий привлича за съюзници „the T'eatalats'ik' in the Northern parts“, т.е. ефталитите, които обаче на Кавказ са повече известни под името *сабири* и които са възможно най-близки по произход и етническа принадлежност до българите оногури [Добрев 2017, 61-260]. Всъщност чрез другото име на сабирите хронистът назовава българите оногури със самоназвание *хунк-хунгар,* които отзовавайки се на призива на Ираклий да му помогнат, изпращат „огромно множество от народи“, сред които има и сабири.

В настъпващата от изток персийска войска има многочислен арменски корпус, част от който се разбунтува и се отправя към хуните на територията на Албания, които воюват на страната на Ираклий. Арменците застават на лагер на единия бряг на р. Кура, а хуните - на другия. Разбирайки, че не могат да разчитат на хунския лагер като убежище срещу заплашващите ги перси, арменците полагат клетва пред Ираклий и се присъединяват към неговата войска [Sebeos, 2-53].

Независимо от наличието на някои противоречия и неясноти, пряко указание в историческите извори за участието на българите в гръцко-персийската война е споменаването в тях на византийски военачалник на име *Курис,* който обсажда и превзема Ктезифон [Obrusánszky 2019, 25-32, вж. и срв. Пигулевская 1941, 46]. Мъжкото лично име *Курис* очевидно-безспорно е собствено гръцка транскрибция и морфологична адаптация на първоначално-основното име на хан Кубрат, *Курт: Курис, главнокомандующий ромеев, подготовил за ночь свое войско, и на рассвете оно обрушилось на персов, как огонь, который попадает в лес, и как пламя, которое*

истребляет горы... Они сражались с ними очень горячо и очень мужественно. Немногие из них бежали и вернулись в Персию, покрытые позором.

Главнокомандующий Курис возвратился и привел знатных персов закованными [Сириец, 115].

Так как большинство ромеев было направлено с двумя стратилатами Иоанном и Курисом против Персидской Армении, то и персы выставили войска против них... В это самое время персидские марзбаны послали сказать ромейским начальникам: „Для чего мы сидим так друг против друга, как женщины? Выйдем на равнину и будем биться друг с другом". Когда услыхал об этом Курис, ромейский военачальник, как мудрый муж из числа бывших с великим Нарсесом,... В этот же день Курис, спокойно приготовив свое войско, всего около 20 тысяч, вышел ночью, когда на востоке еще было темно и те, беззаботно расположившись, отдыхали и спали, напал на них, как огонь, оставленный в лесу, как пламя, пожигающее горы. Он поразил их, смутил их и уничтожил их, так что только немногие из них бежали. Многих он захватил в плен, взял также одного марзбана и его сына, ограбил весь их лагерь и вернулся с большим торжеством, при своем оружии и своих конях [Иоанн, 22].

Косвено указание за това, че именно българите на хан Кубрат са съюзниците на Ираклий, е съобщението на историческите извори за епохата, че „царь севера отправил обещанное войско под предводительством племянника своего, которого, ввиду его княжеской власти, называли Шатом" [Каланкатуаци-а, 77]. А както е много добре известно, княз Курт-Кубрат е племенник на наместника на западнотюркския каган за Кавказ, хан Органá.

Към косвените указания за това, че именно българите са съюзниците на Ираклий, се отнася и оставената непреведена от Каланкатуаци [80-82] прабългарска дума в източноарменска интерпретация *туркан* като наименование на лицето, което пренася кореспонденцията между хан Кубрат и персийския цар Хосров II, от една страна, и пак между хан Кубрат и Ираклий, от друга. Думата *туркан* със значението „конен куриер", рус. гонец, се характеризира с черти и особености, присъщи и принадлежащи единствено и само на огуротюркския болгарски език и достатъчно различни и несъвпадащи с типично-характерните черти и особености на огузотюркския тюркутски език. Беззвучните съгласни звукове в строежа на така записаната в изворите лекс. *туркан* са собствено източноарменска фонотактична интерпретация, субституция и адаптация, именно поради което оригинално-първичната болгарска форма трябва да има вида **дурган*. Началният зв. *д* тук е типично болгарско съответствие на огузотюркския зв. *й*, налице също така и в дунболг. *дилом* от Именника на българските ханове, както и в известното още от Менандър (VI в.) в гръцка транскрипция квболг. *δόχια*, *δόγια* със старотюркско съответствие *йог.* По словообразувателна структура и като цяло прабългарската лекс. **дурган* е производно съществително име с помощта на суф. *-ган* от болгарския глаголен корен **дур-*, огузотюркското съответствие на който е гл. *йоры-*, в семантиката на които пък са такива значения като „идти, ходить; ездить; двигаться;

бежать; мчаться; нестись; спешить; идти быстро, галопом" [Добрев 2005, 456-459, срв. Комар 2018а, 135].

Съюзниците на Ираклий са западните тюрки главно поради това, че К. Менгес вижда много неоснователно-погрешно в нарсщ *turkan* персийско множествено число на етним *Turk.* Всъщност, при Мовсес Каланкатуаци тази дума има значението „конен куриер", рус. „гонец". Посредством този туркан княз Курт-Кубрат и Ираклий си разменят писмата, в които уговарят отделни моменти от бъдещото си военно сътрудничество, а пак чрез него князът изпраща онова заплашително писмо до Хосров. По силата на това, ябгу каган Органá е наместник на кагана Цар на Севера Tong Yabghu Kaghan, а шадът е неговият племенник княз Курт [срв. Zuckerman 2017, 402-417].

Изключително важно и необоримо лингвистично свидетелство и доказателство за това, че споменаваните тук тюрки в действителност и в никакъв случай не са хазари, тюркути или номади изобщо, а единствено и само прабългари или в най-новата научна терминология - болгари, е също така и употребената пак от М. Каланкатуаци собствено болгарска форма на общтюрк. *ältäbär* във вида на титл. *илитуер* - „великий князь гуннов Алп-Илитуер", която на друго място се схваща и употребява и като мъжко лично име - „великий князь гуннов Илитуер", с фонетически безспорно доста отдалечен вариант *Ирлитбер*, за което име пък някои изследователи приемат, че засега е много трудно да бъде определено етнически [Каланкатуаци, 120,127-128,131-133,213-214, срв. Зифельдт-Симумяги 1988, 84].

Точно такова мъжко лично име надали е съществувало в миналото на тюркските езици и народи, защото „името" очевидно е резултат от много погрешна и некоректна сегментация на хаз. млн *Хатирлитбер*, съставено от геним **Хатир*, носен от един от най-знатните хазарски родове на Кавказ и образуван, с известна доза вероятност, на основата на арабското по произход тюрк. *qadır*, което просто няма как да се появи на Кавказ преди завладяването му от арабите стотина години след това, а на видоизменения в неясно кой език, етним *хазар*, към който е прибавена контрахираната хазарска титл. **литбер*, отговаряща на квболг. *илитуер*, и двете заедно краен резултат от поотделното и самостоятелно развитие в условията на тези два български езика на общотюркската титл. *ältäbär*.

Този вид на болгарската форма се получава благодарение на действуващата не в хазарските, а именно и единствено в прабългарските, болгарските езици и диалекти етимологична фонетична промяна *b* > *v*, характерна не само за южнодунавския диалект на прабългарския език, но така също и за по-късния волжскоболгарски език, където записаната от Ибн Фадлан (922) титла има вида *йылтывар* **يلطوار**, *балтавар* **بلطوار**, но *билтавар* **بلطوار** при Йакут, докато същата фонетична промяна очевидно не се проявява в българския хазарски език и затова там формата на титлата е със зв. *b* [Добрев 2005, 30-31,170-171, вж. и срв. Смирнова 1981, 249-251; Golden 2019a, 197-198,253; Róna-Tas 1982, 166-167; ДТС, 171].

В късноантичните и ранносредновековните тюркски езици е широко разпространена източноиранската по произход титл. *Šad* „принц; княз", която

въпреки P. Golden [2019a, 41,98,206-208] не може да бъде „вариант на ир. *Xšyd, İhšēd"*, защото има за съответствие или е продължение на ав. *xšaeta-* „сияющий", *xšaya-* „князь", согд. *xšyd*, стперс. *xšāyaθiya-* „царь", парт. *axšēnd* „принц", всички от ир. **xša(y)-* „сиять; властвовать" и с други такива форми в иранските, тюркските и арабския език като *ahšād, ahšed, ihšad, īšad, īšā,* докато засвидетелствуваното при М. Каланкатуаци „хунско" *мли* Шат на хан Кубрат още, докато е принц или княз, включва източноарменската беззвучна съгл. *t'*, която субституира и предава съответния кавказоболгарски звучен съгласен зв. *d* [Добрев 2005, 169].

Хан Кубрат не взема участие във войната като най-обикновен придружител на Ираклий, на когото просто, поради статута му на „принц от приятелска страна", се пада част от плячката [Атанасов 2015, 69-76], а като напълно равностоен и дори много по-компетентно-активен в някои ситуации от самия Ираклий, съюзник и в качеството си на упълномощен от западнотюркския каган, шад, главнокомандващ най-западното крило от войските на каганата, обявявайки всеобща мобилизация, той напълно самостоятелно-еднолично комплектува войската си от всички племена и народи на Кавказ, включително и аварите косоплети [Каланкатуаци, 75-76]; планира, ръководи и лично на предната бойна линия взема най-дейно участие в бойните действия, като същевременно и провежда наказателна военна кампания дълбоко в територията на противника; от името и в полза на Ираклий води преговорите с персийския цар, но особено най-важното и съществено-значимото, без да получава каквато и да е помощ и съдействие от Ираклий, обсажда и превзема персийската столица Ктезифон, където открива Светия Кръст Господен и след това лично му го предава.

Безспорно-неопровержимо косвено указание, свидетелство и доказателство за това, че именно българите на хан Кубрат са съюзниците на Ираклий, са безценните златни дарове, поднесени му по време на удостояването му с високопрестижната римска титла патриций - позлатен меч, окачен на колан със златна тока, каквато не е изработвана никога и никъде дотогава, а и занапред няма да бъде изработена; много красив и изящно изработен златен пръстен с неговото име и новата му титла, абсолютно еднакъв с пръстена, който Ираклий десетина години преди това поднася не само на него, но и на хан Органá, очевидно изработени от един и същи майстор от златарското му ателие; огърлица от сечени от него златни монети върху подноса на специално поправения и разкрасен за случая дискос на епископа от Томи и др.

Към този вид косвени указания, свидетелства и доказателства спадат също така и разкошната златна огърлица от златни монети и на Констанс, която хан Кубрат получава, когато начело на многобройна държавна делегация, представляваща новата държава Стара Велика България, пристига в Константинопол и води преговори с императорите и Мартина.

Подчинено-допълнително тук косвено указание е самата структура, редът и съставът на награждаването на хан Кубрат по време на патрицианската инвеститура, всеки един от елементите на която си има собствена символика: Коланът и пръстенът превръщат хан Кубрат в почетен византийски патриций, но

коланът и подносът с монети го правят константинополски консул – апоипат, докато мечът, гривните и огърлицата от златни монети са военна награда – dona militaria, за съюзника заради неговия принос и заслуги във войната, която води този, който го награждава [вж. и срв. Залесская 1997, 43].

Към косвените указания се отнасят и сасанидоперсийските бойни трофеи, особено ценни сред които са шестте персийски златни кани с религиозно предназначение от българското златно съкровище от Наги Сент-Миклош и които може да попаднат в него единствено и само като подарък от хан Кубрат за сина му хан Аспарух. Тези кани безспорно са боен трофей от превземането на зороастрийския храмов град Шиза, където освен това според Теофан Изповедник се съхраняват и съкровищата на лидийския владетел Крез [Феофан, 200-215].

На Теофан Изповедник дължим съобщението, че хуните идват на помощ на Ираклий с 40-хилядна войска. Но толкова многобройна войска от Западна Средна Азия и Кавказ може да набере единствено княз Кубрат на основата и по силата на правомощията му на главнокомандващ западното крило на войските на Западнотюркския каганат. При това, тази армия е по български дисциплинирана, много добре въоръжена и снаряжена, силно боеспособна и високо-ефективна, щом като само през 626 г. българите разоряват и опустошават Персийската империя, след неуспешната първа обсада, повторно обсаждат и превземат Тифлис, където те за първи път използват требушети за разбиване на стените, превземат храмовия град Шиза, но най-важното и главното, само след една тридневна обсада превземат и столицата Ктезифон.

Кавказските българи от началото на VII в. имат възможност да натрупат солидни съкровища от злато и сребро в условията на непрекъснатото противоборство и войни между двете могъщи империи на перси и ромеи, при които придобиването на такива съкровища се явява основна цел и основание за тяхното присъединяване и оказване на съдействие и помощ на коя да е от страните и както пише пак Мовсес Каланкатуаци, цар Хосров обещава на българите два пъти повече богатства, при условие, че прекратят набезите си срещу неговата страна, но Джебу хакан и неговият син Шат отдават предпочитание на "огромната плячка, златните изделия и съдове и пищните одежди", поради което събират безчислена войска от "всички племена и родове, живеещи в планините или долините, уседнали или чергари, с бръснати глави или носещи коса" и обсадили голямата столица Партав, в която Хосров укрил народа на тази страна.

Обсадата обаче се оказва неуспешна и по-късно „Царят на севера", вторият човек след който в неговото царство, е на име Джебу-хакан, изпраща обещаната на Ираклий войска под предводителството на своя племенник, когото, поради неговата княжеска власт, наричали Шат, и този Шат предава посредством нарочен туркан, т.е. вестител, конен куриер, възможно най-страшната заплаха предупреждение към Хосров, с която иска той да спре да воюва с Ираклий [Каланкатуаци, 77-82].

По време на обсадата на Тифлис, бранителите се подиграват на хан Органá, като показват от стените изрисувана като човешко лице голяма кръгла тиква (Каланкатуаци). На дълголиките и с къдрави буйни коси и бради кавказци българският хан наистина им изглежда необичайно странен и дори смешен, защото българите оногури по начало са тураноиди, т.е. късолики с леко дръпнати очи и бръснати глави с една само плитка, провесена от темето назад. Тураноидът е централноазиатската разновидност на европеида и началото на неговото формиране е още преди края на IV хил. пр.н.е., когато българите понякога извършват набези към съседните монголски племена, за да отвличат жени за полигамните си семейства. Към началото на Новата ера става редовна практика българските ханове, князе и по-първи сановници да се женят за китайски принцеси и благороднички, докато при по-долните социални слоеве тези бракове са за сметка на сравнително големия брой китайски бегълци при българите, а така също и на периодически извършваните набези отвъд китайската граница с цел отвличането на жени пак за полигамните им семейства [вж. и срв. Lipták 1983, 32-95].

Съюзниците на Ираклий са българите, което си проличава особено добре от факта, че именно те се намират в роднински взаимоотношения с персите. Чрез специален пратеник, Ираклий търси помощ от „варварските северни народи“ отвъд Чора. Тогава наместник за Кавказ на западнотюркския каган е хан Органá, който приема да му помогне и за тази цел изпраща до Ираклий свой сановник, с когото той потвърждава дадената преди това клетва на един към друг. Недълго след това българската войска под командването на княз Курт-Кубрат разорява Албания и част от Атрапатакан, застава на лагер по р. Аракс и едва тогава князът изпраща съответното предупредително-заплашително писмо до Хосров II. В отговор, Хосров нарича хан Органá „нашия брат“, припомня му, че от древни времена персийският царски род уважава и почита българския царски род и че те са се сродили посредством своите синове и дъщери [Каланкатуаци-а, 77-78,105].

Това косвено указание, че именно българите са съюзниците на Ираклий, се потвърждава и от Себеос, когато разказва за бунта срещу персийския цар на арменските сановници във войската на Хосров II. Тогава те преминават на страната на западнотюркския каган и придвижвайки се от изток на запад по северен път, се присъединяват към войската на неговия подчинен Chepetukh, след което всички заедно преминават през Pass of Chor с многобройна войска и отиват да помагат на гръцкия цар, т.е. на Ираклий [Sebeos, 53-54].

Ираклий се среща за първи път от много години насам с хан Органá и княз Курт-Кубрат близо до Тбилиси през пролетта на 624 г. Безкрайно доволен и признателен заради огромната помощ, която получава, Ираклий си сваля диадемата, слага я на главата на княза, прегръща го, нарича го свой син, обещава да му даде за жена дъщеря си, поднася и на двамата златни пръстени, подарява на хан Органá настолната посуда, раздава с пълни шепи наляво и надясно злато, сребро, скъпоценни камъни и коприна. Всъщност, всичко това той го прави не от тщестлавие или алтруизъм, а защото много добре разбира, че единствено българите

са в състояние да му помогнат да спечели тази кръвопролитна война с персите и така да спаси не само Светия Кръст Господен, но и самата империя от погром и унищожение, а това означава същевременно, и живота на самия него.

Край днешното полтавско село Малая Перешчепина в Украйна е погребан нашият, всеобщобългарският скъп праотец, родоначалникът на всички европейски българи, великият българин, римски патриций и константинополски генерален консул хан Курт-Кубрат (†665); основателят и дългогодишният владетел на кавказката прабългарска империя Стара Велика България, която е втората след Западнохунската империя на каган Атилла-Авитохол европейска прабългарска държава и по-предната от Нова Велика България на хан Аспарух; една от най-значимите личности в Азия и Европа от първата половина на VII век; храбър войн кръстоносец, велик пълководец, изкусен дипломат, най-богатият и влиятелен император на целия тогавашен свят, като се започне от китайската империя на изток и се стигне до римската империя на запад; българският владетел, дръзнал да се противопостави на силните на деня Западнотюркски и Аварски хаганати; разгромил могъщата Сасанидоперсийска империя, предотвратил гибелта на великата Византийска империя и спасил от персийски плен Светия Кръст Господен.

По същност и характер Стара Велика България е не „вторично колонизирана територия“, едновременно и до Днепър, и до Днестър на запад, без при това да има нужда от цели 10 год., за да може хан Органá да ликвидира върху нея „тюркската зависимост“ и да управлява освен това неясно защо и как, и от „името на Кубрат?“. Хан Кубрат не „концентрира силите и ресурсите си за присъединяване към държавата на сродните котраги или кутригури“, защото това преди всичко са две отделно-различни племена - кутригурите продължават на запад с разгромените и прогонени авари, а котрагите остават в рамките на Велика България. По същия начин две отделно-различни племена са и утигурите и уногондурите, както е тяхното гръцко наименование, тюркутското - *оногури*, докато собственото им самоназвание пък е *хунк-хунгар*.

Стара Велика България е съвсем нормално-редовна държава военно-племенна конфедерация. Военно-племенната конфедерация е втората по ред и по-висша форма на държава след полиса, града държава, познат още от времето на ранноантичните гърци. При това всяка една територия изобщо не се появява и не възниква отникъде и от нищо, защото тя си е там, където е била и където ще си остане. Щом обаче върху нея се настани даден народ, който е организиран в административно-политическото обединение, наречено държава, то тогава тази територия става конкретно-държавна територия, която заедно със съответното население вече изгражда и образува държавата [срв. Атанасов 2015, 53-54].

Най-малко пет са основно-главните и непременно-задължителните елементи или съставки на държавността изобщо - конкретно и точно определено население, територия с граници, държавен глава, въоръжени сили и международно признаване. Нито един от тези елементи не се наблюдава при българите оногури от края на VI-началото на VII в., защото те са васали на Западнотюркския каганат.

Васалитетът по това време и при тези условия обаче е достатъчно гъвкав или свободен, така че племенните вождове могат да си провеждат каквато си искат вътрешна и външна политика. Ето защо твърде пресилено и обектно-неадекватно е да се твърди, че едва след определен момент, но пак в рамките на каганата, хан Органá „провежда независима външна политика, ярка демонстрация на която е мисията му в Константинопол през 619 г., а тя може да се реализира само ако обитава зона на север от Кавказ“. Тук така и ще си остане повече от неясна ролята и значението на „зоната“, която племето обитава и която в никакъв случай не е на „север от Кавказ“.

Всичко в древнокитайските летописи, написано за Моходо-хеу, изобщо не се отнася за хан Органá. Поради това няма как той да се превърне в „независим държавен глава“ само въз основа на превода на древнокитайския летопис, който пък в никакъв случай не може да бъде „акт de jure“. Още по-малко значение има и това как към него се обръщат ромеите [срв. Атанасов 2018, 60].

В специално посветената си на „първостроителите на българската държавност“ монография Г. Атанасов [2015] отделя на хан Кубрат цяла глава, където преди това обаче, без да се интересува и да прибягва до каквито и да е аргументи и доказателства и преразказвайки по навик стар общо взето или добре известните писмени извори, или пък публикувани преди това проучвания, съвсем необосновано-голословно твърди, че българите имат „специфичен етногенезис“, защото тюрко-огурските по произход български племена „през IV-V в. попадат върху територии, обитавани от древните сармато-иранци“, смесват се и така през един „вторичен български етногенезис“ се получава „българо-сарматският елемент“, който същевременно е и „в края на една виртуална (Това пък какво ли трябва да означава?) верига на българския държавен (Етногенезисът може ли да бъде държавен?) етногенезис“, колкото и специфичен, толкова и куриозно-екстравагантен според нас. Все със същата безгрижна лекота, и този лингвистико-пристрастен археолог слага генетическо и структурно-функционално равенство между етнонимите *хунугури-уногури-хайландури-хунугондури-уногондури* и ги употребява където трябва и не трябва, но във всички случаи без всякаква мярка и култура [9-29, подчертано - И.Д.].

Конкретно по отношение на самия хан Кубрат, пак същият, историк по образование, археолог по занимание, но с много неясно все пак призвание, защото той се сили да бъде и лингвист, Г. Атанасов [2015] се заема с непосилната за него задача да разсъждава за хан Кубрат, но без да взема предвид обобщенията и заключенията на множеството проучватели преди него и най-вече резултатите от изключително квалифицирания многостранно-многопосочен анализ-синтез на проф. Моско Москов, който още през 1988 г. доказа, че Именникът на българските ханове е най-ценният наш домашен извор, в който изобщо няма допусната дори и една-единствена грешка и така слага край на всички спорове по въпроса. Само по силата на едно външно наложено-детерминирано самовнушение и самозаблуждение, и този археолог „обосновава и доказва“ редица „основни

положения“, които обаче в онтологичен план са ни повече, ни по-малко груби фактологически грешки относно произхода, родовата принадлежност, живота и царуването на хан Кубрат, а именно: Централноазиатският племенен съюз *Дулу* от началото на VII в. няма нищо общо с източноевропейския и кавказския род *Дуло* от средата на II в., епоним за управлението на който е Авитохол от Именника на българските ханове. Именно поради тази причина, а и поради драстичната локално-темпорална инконгруенция, хан Органá няма нищо общо с тюркутския хан Бахадур, кит. Моходу-хеу. Във вече прословутото, но и банално-смехотворното рашорашевско „отюречване на елита“ няма нищо вярно, защото именно този елит винаги си е бил и продължава да си остава тюркски по произход и етническа принадлежност, макар и частично иранизиран, и какви ли не още нелепи приумици от този сорт [48-51].

В родопските говори има дума „държава“ със значението „цар“ и затова съобщението за хан Кубрат от Именника на българските ханове трябва да се превежда като *Курт царува 60 години, родът му е Дуло, а годината му е Телец, м. Трети.*

В датировката на Никифор няма нищо вярно, защото тя не се съгласува с данните от Именника на българските ханове: *Сведението на Никифор - неизвестен хунски владетел идва в Цариград, покръства се или е вече покръстен (според двойния превод) и получава титлата патриций - по данните на Именника за хронологизирането на Кубрат трябва да бъде поставено под съмнение спрямо датировката му - 619 г. Този въпрос изисква допълнителни изследвания* [Москов 1988, 208].

Процесът на търсене и очертаване границите на Стара Велика България от страна на българските историци и археолози изобилства с груби грешки и недомислия от какво ли не естество. Повечето от тях изобщо не са наясно даже и с първично-основната фактология на Прабългаристиката, основните моменти на която би трябвало да са залегнали в курсовете по Средновековна история на България във всеки исторически факултет. При това, кой знае защо, дълбокомислените размишления на автора са в една пределно мъглява условно-вероятностна модалност. Това натрапва впечатлението, че точно в тази толкова съществено-значима, най-близка до сърцето на всеки българин и даже скъпа научна област, нищичко не е известно, или най-малкото, сигурно и ясно като точно определено и завършено историческо познание; редица исторически събития изобщо не са се случвали, много исторически личности са проблематични, в това число и самият хан Кубрат.

Вулгарно-груба грешка тук е отъждествяването на котрагите с кутригурите и на утигурите с „уногундурите“, за които по-надолу обаче се постулира липсата на условия за „разгарянето на стария вътрешен конфликт“ между тях(Sic!).Техните „номадски станове“ няма как да са разположени едновременно „между Дон и Днестър, но основно по Среден Днепър“, от която формулировка направо блика абсолютно географско невежество. Аварската граница изобщо не е наблизо, защото след като хан Кубрат „се отнася много зле“ с тях, те отдавна вече са някъде далеко отвъд Карпатите и дори не им идва и на ум да общуват по какъвто и да е начин с

него. Богатите „византийски дарове“ хан Кубрат и неговите военачалници от най-различен ранг и степен ги получават веднага след приключването на гръцко-персийската война през 628 г. Това, че тези „дарове“ може да бъдат намерени и по Среден Днепър означава и потвърждава единствено и само факта на изтеглянето на българските племена от Кавказ и навлизането им в причерноморските степи. Не „кубратовите унногундури водят със себе си майстори в изработката на аланска керамика“(???), защото заедно с българите се изтеглят и мигрират чак отвъд Дунав и алански племена, което обяснява и наличието на аланска керамика в тази посока и то доста време след това.

По него време хазарите не владеят „обширния басейн на Днепър“, защото те създават държавата си много по-късно, дори и след като я създават, нейната западна граница едва достига до Днепър, но хазарско население там няма, видно особено добре от това, че в Шаркел те държат само гарнизон, който се сменя всяка година. Няма никаква „българо-хазарска война“, защото българите по своя воля и съгласно решението на хан Кубрат се изтеглят от Кавказ към много по-подходящите за тяхното сезонно-миграционно скотовъдство причерноморски степи. И дори според Теофан хазарите навлизат в бившите вече български земи доста след като синовете на хан Кубрат се разделят: *Так вот, после того как они разделились таким образом на пять частей и стали малочисленны, из глубин Берзилии, первой Сарматии, вышел великий народ хазар и стал господствовать на всей земле по ту сторону вплоть до Понтийского моря. [Этот народ], сделав своим данником первого брата, Батбаяна, властителя первой Булгарии, получает с него дань и поныне* [Феофан-а, 153].

Единственият въоръжен сблъсък между българи и хазари е коварно-подлото внезапно нападение на хазарския бег срещу хан Аспарух, при което той и тридесет и трима негови дружинници намират там гибелта си. Уведомен преди това от оставената на левия бряг на Днепър гранична застава за зачестилите в последно време нарушения на границата с отвличания на хора и добитък, хан Аспарух тръгва да инспектира източната си граница, придружен само от неголяма част от личната си дружина. Пристигайки тук, той изпраща куриер до хазарския хакан с молба да се срещнат и да разговарят по въпроса. Чакат дълго, много дълго, но най-неочаквано и ненадейно хазарите връхлитат...

Няма как седалището на хан Кубрат да бъде едновременно на Северен Кавказ и в Приазовието, че от тук „след началото на VII в.“ да придвижи „владетелския си двор“ към Среден Днепър. Повече от сигурно, този „владетелски двор“ е последната му грижа и още по-малко пък „луксозната керамика за управляващия елит“, когато и самият той, и „елитът“ му са потънали в злато боен трофей от войната, а единственото, за което трябва да мисли, е излизането на стотици хиляди български семейства от вече негостоприемната планина на много по-благоприятните за живот степи. Освен това, в началото на века той все още е прекалено зает с гръцко-персийската война, което означава, че неговото седалище е някъде към брегове на Каспийско море, а се установява във Фанагория едва след средата на този век. Доста преди кончината си през 665 г. той разпределя десетината български племена

между синовете си и им определя посоките по които да вървят. Заедно с още 2-3 по-малки племена, племето на оногурите, със самоназвание *хунк-хунгар*, или с аланското по произход, но гръцко по произношение име *уногондури*, той го поверява на хан Аспарух, който се изнася от Кавказ през Дарялския проход и излиза на Хипийската планина, днешните Ставрополски възвишения. Не само поради тази причина, точно това племе не само не може да бъде разделено на две, едната част от която да остане под предводителството на хан Кубрат, но и няма как именно тази половина да стане „государствотворческое племя“, защото за да има държава са необходими най-малко 4-5 условия.

В Армянская География се обособяват четири български племенни обединения, имената на които се дават не по имената на най-близките реки, а според Прабългарската цветова геосимволика: Затова вече преспокойно може да се приеме и твърди, че в рамките на Прабългарската цветова геосимволика лекс. *кара/чдар* “черен” обозначава допълнително-преносно и съответно наименова посоката север, *ак/кучи* “бял” - юг и *купи* “тъмночервен” - най-вероятно запад. На тази основа вече трябва задължително да се приеме и знае, че споменаваните с тези определения българи не се различават по цвят и още по-малко пък по нещо друго, а по географска посока и съответно биват северни, южни и западни.

Познаването и съобразяването с Прабългарската цветова геосимволика между впрочем избавя от редица неудобства и помага да се идентифицират правилно отделните тюркски племена най-общо и българските в частност. Точно това за съжаление така и не успява да направи Л. Гумилев [2010в, 3], който единствено се самозаблуждава, когато изкарва западните гузи хазари и то без да е в състояние да отговори на въпроса какви и кои са всъщност българските племена от Армянская география!?

В Армянская География наистина пише за Огхондор-блкар, Купи-булкар, Дучи-булкар, по-точно и коректно - Кучи-булкар, и Чадар-болкар, но това всъщност са три български племенни обединения, наименовани така съгласно принципите на Прабългарската цветова геосимволика и тези имена се превеждат като западни, южни и северни българи. Поради това и конкретното цялостно-завършено словосъчетание очевидно-безспорно обозначава и наименова трите отделно-самостоятелни и напълно различни прабългарски племенни обединения на Кавказ, преминали и заели последователно-поетапно собствените си географски области в съответната географска посока. Специално Огхондор-блкар в никакъв случай не са тъждествени на „онногондуры-болгары“, защото в основата на тази източноарменска по изписване дума с прословутия Люн, всъщност стои бълг. **алхон* „планина“, т.е. тези българи пък са наречени планинци.

По отношение на кавказките българи Л. Гумилев допуска много сериозни фактологически грешки, а именно: Военно-племенният съюз Дулу не се образува с манифест на хакана, а по силата на обстоятелствата, като тези пет племена чисто и просто приемат и издигат за хан вожда на едно от племената на име Дулу. Кавказките българи, наименовани от западните тюрки оногури, няма как да имат

„дулуска ориентация“ понеже те чисто и просто са васали на западните тюрки. Кубрат не посещава Константинопол през 610 г. и не получава там „сан патриций“, въздържайки се от кръщение, а е оставен там като заложник, следователно и той е кръстен, като надали е точно тази годината на неговото оставане. Те не охраняват западната граница от аварите до 630 г., а преди това допускат разгромените и преследвани от тюрките авари на своя територия, но когато те започват да разбойничестват и тук, хан Кубрат ги разгромява и прогонва от Кавказ. Българите не са прехвърлени от тюрките в Закавказието по това време, защото хан Кубрат вече ги е освободил от васалитета към тях и те нямат никаква армия там. Бури-шад е самият княз Курт-Кубрат, който след като въстава срещу тюрките, обединява българските племена на Кавказ и основава Стара Велика България [срв. Гумилев 2009, 38-196; Golden 2019, 142-146].

Племето на „унногундурите“ никога не е достигало Приазовието и р. Кубан, защото известно време преди това и преди да достигне тази област, хан Кубрат разпределя подвластните му десетина български племена между синовете си и въпросното племе го повежда и извежда през Дарялския проход хан Аспарух. Кутригурите нямат отношение към проблема, защото те пък доста по-рано се изнасят от региона подир аварите. Западната граница на Стара Велика България не е до Дон, а до Днепър и затова гробът на хан Кубрат е в нейните граници. Започвайки от средата на VII в. хан Кубрат сменя резиденциите си не един път, като за известно време се установява и във Фанагория. „Византийските дарове“ не се изпращат към басейна на Днепър, тях хан Кубрат и военачалниците му ги получават накуп и еднократно след края на гръцко-персийската война. Подобни вещи и съкровища не са засвидетелствани археологически в източното Приазовие, Кубан и долното течение на Волга, защото по тези места и по това време все още не са споминали и съответно, не са погребани военачалници сановници, взели участие във въпросната война и получили поради това своята по-голяма или по-малка част от военната плячка.

Котрагите са едно, кутригурите са друго прабългарско племе, това се отнася и за утигурите и унногундурите. Никое от тях не охранява западната граница, защото центърът на аварите е в Панония и те вече са прекалено заети с много по-други задачи. Няма нужда от предотвратяване на какъвто и да е конфликт между унногундури и кутригури, защото тях изобщо ги няма там, по силата на което няма как и първите да водят със себе си аланите производители на „чернолощеная керамика“. Няма никаква българско-хазарска война от последната третина на VII в., защото по това време българите като цяло вече се пръскат из причерноморските степи, хан Аспарух наближава Дунав, а хазарите все още са в процес на установяване и овладяване на долното течение на Волга и само отделни малки родове се насочват към централен Кавказ по долината на р. Кура [срв. Атанасов 2017а, 21-24; Golden 2019а, 43-46].

Границите на Стара Велика България се простират най-вероятно от горното течение на Ефрат, Аракс и Чорух, но с пълна сигурност от Каспийско море до р.

Днепър, без да е изключено след войната с аварите около 635 г. да достигат и до Карпатите, от изток на запад и от Черно Море до Долното Поволжие от юг на север. Върху тази огромна територия се разпростират и я владеят като цяло петнадесетината български племена и родове, докато останалите племена и народи остават сред тях като отделно-самостоятелни анклави върху нея [вж. и срв. Добрев Ив. 1982, 35; Прокопий, 121].

Παλαιά Μεγάλη Βουλγαρία-Стара Велика България, за разлика от Нова Велика България на хан Аспарух, е полиетнична империя и държава военно-племенна конфедерация. През тази епоха Стара Велика България е най-голямата и по територия, и по население държава в Европа, следователно и най-силната и влиятелната сред всички останали, а самият хан Кубрат е „една от най-значителните личности в Европа от първата половина на VII в. (Й. Вернер) [Добрев 2005, 76; Москов 1988, 202].

През последните десет-петнадесетина години, в противовес на всичките от сигурни по-сигурни свидетелства, доказателства и заключения, все повече взема връх и започва да се налага предимно в международен план изобщо необоснованото и недоказано спекулативно-манипулативно мнение, че погребението в Малая Перешчепина е всичко на всичко „тюркски поминален комплекс“, свързан с владетелите и висшата аристокрация на Втория тюркски каганат. Съответно и в синхрон с всичко това, намерените в гроба на хан Кубрат уникално-разнообразни, изящно-изработени и безценни златни и сребърни предмети и изделия са само „подаръчен комплект“, изработен по вкуса на тюрките нушиби; в техния състав има „особую группу вещей «варварского» стиля, но византийского производства, причем представлявших собой дипломатические дары, специально изготавливаемые придворными государственными мастерскими“; „археологические комплексы из Перещепины, Вознесенки и Глодос, могут рассматриваться как наиболее надежные свидетельства прямой связи правителей раннего Хазарского каганата с западнотюркской («нушибийской») линией тюркского каганского рода Ашина. В тоже время, «тюрко-согдийская» составляющая самой перещепинской культуры с полным правом может использоваться для характеристики материальной культуры пока ещё слабо изученной в археологическом плане группы тюркских племен «нушиби» Западнотюркского каганата [Комар 2018, 288-297; Комар 2018а, 216-240].

Според Г. Атанасов [2015] обаче, Империята „изпраща на Кубрат това, което преди е изпращала на аварските господари. Така той е признат за законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа, което предполага и наследство върху регалиите и костюмите, респективно титулатурата на всесилните дотогава кагани“; „във Византия (Константинопол) има императорски ергастерион, произвеждащ трибутарни дарове за варварските владетели от благородни метали, отговарящи на техните вкусове, сред които водещо място заемат коланните гарнитури“ [69-76].

Намерените на 12 май 1912 год. в гроба на хан Кубрат изящно-великолепни златни и сребърни съдове, позлатеният меч с широк кожен колан, само токата на който е почти 0.5 кг масивно злато, златните пръстени с неговия монограм и всички останали златни и сребърни предмети, накити, украшения и монети с общо тегло 25 кг за златото и 50 кг за среброто, повече от 800 на брой, като цяло и изобщо са най-голямото, най-богатото и уникално-ненадминатото в Света сребърно-златно съкровище, широко известно още и като знаменитото съкровище от Малая Перешчепина и са шедьоври на прабългарското, персийското и византийското златарско изкуство. Всички те много отдавна вече са добре известни и без ни най-малко колебание или резерви се изследват и описват от всички достатъчно ерудирано-компетентни учени като едно от най-богатите и изящно-изработените в целия Свят; уникално-знаменитото Златно Съкровище от Малая Перешчепина, оставено тук, а следователно и водещо своя произход, но същевременно и принадлежащо на ранносредновековните прабългари [вж. и срв. Артамонов 2011, 1-2; Беляев 2010, 17; Вернер 1988, 12; Симокатта, 7-8, срв. Róna-Tas 2009, 3-4,15].

Пред неговото богатство и красота не могат да сдържат възторга и възхищението си даже и ръководители и редови сътрудници от препълнения с какви ли не и от къде ли не съкровища, Държавен Ермитаж в Санкт-Петербург, Русия. Но и още нещо, много повече - за българина хан Кубрат отдавна вече се снимат филми, пишат се романи и поеми и той се превръща не само в любим герой, но даже и в родоначалник на много народи от Европа и Азия [напр. Пиотровский 1997, 1-2; Залесская и др. 1997, 5].

Само като необработено злато и сребро, по цени от VII в., стойността на това съкровище възлиза на около 6250 номизми във Византия или на около 6500 динара в Арабския халифат. През VI-VII в. във Византия 1 овца струва половин номизма, 1 крава - 2-3 номизми, млад кон - 12 номизми, докато минималните годишни разходи само за живот на обикновен константинополски занаятчия са 14-16 номизми. Следователно, синовете на хан Кубрат поставят в гроба му без всякакво съжаление и угризение ценности на стойността на стадо от 12500 овце или 520 коня [Комар 2018а, 127].

Австрийският изследовател проф. Й. Вернер обосновава и доказва, а с него са солидарни и немалко още учени, които имат специално-индивидуални проучвания по проблема, че погребението от Малая Перешчепина е единствено и само на хан Кубрат: *В монографията от 1984 г. на Й. Вернер „Der rabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren“ беше за първи път лансирана версията за интерпретацията на намерения през 1912 г. под Полтава Перешчепински комплекс като погребение на кагана на Велика България от VII в. Кубрат. Професор Й. Вернер обоснова своето предположение, преди всичко, чрез невероятното богатство на намереното съкровище, което през VII в. би могло да принадлежи единствено на владетел от най-висш ранг, какъвто при степните народи е каганът* [Львова 2000, 7].

В противовес на всичко това, проучвайки погребението от Малая Перешчепина, А. Комар [2018а] постулира съществуването на някаква си „теоретична археология“,

призвана в противовес на „селективно-субективните писмени източници“ да реконструира „историческите събития и историческата картина в рамките на конкретен синхронен срез“. Необходимостта от подобна логико-гносеологична операция се обуславя от това, че археологическият обект по принцип „освещен письменными источниками настолько кратко, фрагментарно и противоречиво, что отказ от поиска путей расширения источниковой базы автоматически означал бы признание всей отрасли тупиковой, не способной к объективному развитию.“ „Письменные источники предлагают субъективную оценку события очевидцем, современником или же историком ближайших поколений, хранящих память о нем. Отбор событий избирателен - описываются только те из них, которые показались важными или любопытными автору.“ Възникващите при това трудности и проблеми се преодоляват в рамките на „съвременното комплексно историко-археологическо изследване“ чрез „отталкивание от события, упомянутого в письменных источниках, с последующим поиском его отражения в памятниках материальной культуры.“

На тази основа, авторът определя изключително компетентно-добросъвестно изпълненото, дълбоко съдържателното и много вярно-точното изследване на проф. Й. Вернер за погребението на хан Кубрат ни повече, ни по-малко като „остроумна хипотеза“, която „продължава главно на нивото на историческата интерпретация“ [7] и така по същество приравнява на нула досегашните изследвания на погребението в Малая Перешчепина.

При разчитането на пръстените задължително следва да се има предвид, че надписите монограми са изработени в заимствания от арамеите и използвания и от гърците златарски стил Бустрофедон. По принцип, разчитането на монограма започва от долу по вертикалното рамо на кръста и от дясно наляво по хоризонталното. Евентуалната поливариантност на разчитането предварително се детерминира и елиминира от минималната, но достатъчна запознатост с археологическия обект, в рамките на който е открит пръстенът, а в един по-широк план, от културно-историческата ситуация, която генерира обекта, и на която той по принцип принадлежи. И на двата пръстена на хан Кубрат средногръцката буква Бета е подчертана, за да не се чете като Вита и това е не само много отдавна и широко известно, но и от просто по-просто [Добрев 2005, 370-371]. Ето защо, в случая няма два пръстена с един монограм, а три отделно-различни пръстена, съответно с три отделно-различни надписа: **Χουβρατου** *На Кубрат;* **Ορχανου Πατρικου** *На патриция Органа́;* **Χουβρατου Πατρικου** *На патриция Кубрат.* Първично-основното име на бащата на хан Аспарух е *Курт,* но в съчетание с тогавашната му титла *бат* „княз“, то придобива формата *Курт-бат,* която с течение на времето, след изпадането на зв. *р* в средословна позиция се редуцира до облика *Кур-бат,* видоизменено впоследствие, поради действието на Закона за ликвидната метатеза, до формата *Кубрат.* След спирантизацията на общо взето задноезичния прабългарски зв. *к* до *х,* при заемането на името в гръцкия език се получава и формата *Хубрат.*

Абстрактно-умозрителното блуждаене и задаване на един от друг по-неоснователно-некоректни въпроси за реда и начина на присвояването от страна на византийския император на престижно-почетната титла *патриций* са възможни единствено и само на базата на предълно приблизително-повърхностното познаване на културно-историческата и военно-политическата обстановка в Източна Европа и Западна Средна Азия. В началото на VII в. ядрото на българските племена не е в Прикубанието, а в Северозападното Прикаспие на север от Чора и по долината на р. Кура. Тук българите са в границите на Западнотюркската империя като нейни васали със сравнително голяма свобода и самостоятелност не само във вътрешнополитически, но и във външнополитически план. Ето защо няма никакви пречки Ираклий да удостои под Тбилиси с патрицианство хан Органá дори и в присъствието на сюзерена му Тунг ябгу каган. Удостояването с титлата *патриций* на хан Кубрат обаче става през 635 г. в Константинопол, когато българите вече се освобождават от западнотюркския васалитет. Именно поради това изобщо не е необходимо те лично да изразяват „преданността си към императора“ и още по-малко пък, да признават „византийския протекторат“, а единствено и само да помогнат на Ираклий във войната му с персите, но все пак срещу заплащане главно със злато и то с много-много злато.

Така избраният подход и метод с оставането основно и главно в рамките на “теоретичната археология” не е конструктивно-продуктивен, защото самото историческо събитие като обект на изследване е многократно по-богато на черти и особености с най-различен, произход, структура, вид и характер, отколкото са прогностико-идентификационните възможности на този ограничено-тесен археологически по вид и характер подход и метод. Субективният момент в наративните извори в никакъв случай не е пречка за тяхното използване, защото негативите му се неутрализират от използваната теория, която ги превръща в ирелевантни към нея, но отново служещи й в определена степен на основата на принципа, че и изключението потвърждава правилото.

Мотивираното от абсолютно-профаноидно лингвистично невежество подценяване и дори неглижиране на лингвистичните сведения и данни пък, както винаги и този пък изиграват много лоша шега и на археолозите. Затова и те отново не ни казват нещо кой знае колко много за Кубрат, Аспарух и прабългарите изобщо, да не говорим за това, че Комар се насилва и да ни ги отнеме, на което ние българите, по много добре обясними причини, няма как да се съгласим. Тук историческата парадигма е една единствена и последната дума по това коя точно е тя, имат единствено и само българските изследователи, които са и методологически не по-малко верифицирани, но много повече пък мотивирани да научат колкото е възможно повече за собствените си предци [срв. Комар 2018а, 1-2,216-240].

Българите открай време имат много злато, което потребяват главно за украшения и настолна посуда, дори може да се каже, че като такова то е неделима част от нашата народопсихология. Необработеното или обработено злато те го получават главно като данък от подвластните или съседни народи и държави, а така

също и като боен трофей от войните, които водят или в които участват като съюзници. С течение на времето те се научават да обработват сами златото, при което създават уникално-непостижими образци на приложно-златарското изкуство, както например централноазиатските българи сабири, докато българското по произход и принадлежност знаменито-прочуто съкровище от Наги Сент-Миклош по художествена стойност се нарежда непосредствено след златото на египетските фараони [Добрев 2005, 40,445-451; ~*~2017a, 823-1055; Приск, 20].

Своеобразен връх в придобиването и употребата на злато се наблюдава при прикаспийските българи през втората половина на VI век: *Когда таким образом правительство тюрок обогатилось золотом персов, все это племя предалось великой роскоши: они выковывали и чеканили себе золоченые ложа, столы, кубки, кресла и подставки, делали из золота конские украшения и полное вооружение себе и все то, что приходит на ум в опьянении богатством* [Симокатта, 118-120].

В единственото засега сравнително подробно, но не и достатъчно задълбочено-компетентното българско историческо проучване за хан Кубрат, висшата византийска престижно-почетна титла „патриций“, с която той бива удостоен от Ираклий, безценно-скъпите дарове, които получава пак от него, и сасанидските по произход бойни трофеи, които придобива по време на войната, се отдават и обясняват единствено и само като „подаръци“, главно заради разгрома и прогонването от негова страна на аварите. Така на практика, огромната историческа роля и значение, които имат българите за спечелването на тази война, се принизяват до крайния си предел и се свеждат предимно до изпълнението от страна на българите на някакви си там периферно-второразредни федератски задължения по охраната и отбраната на северната византийска граница срещу мизерните „федератски анонии - т.е. парични обезщетения“ или периодически изпращани към „резиденцията на Кубрат“ „ежегодно дължими дарове“, които обаче, по неизвестни причини, в един момент изведнъж секват [Атанасов 2015, 59-60,117-118; ~*~Атанасов 2017, 164-166].

По този път и начин, много неясно кой знае как и защо, не само се подминават приносите и заслугите на хан Кубрат за разгрома на персите, но което е още по-важното и съществено-значимото, така се и игнорира безспорно-неопровержимият факт, че именно предвожданите от него българи откриват и спасяват Светия Кръст Господен. Това пък от своя страна ни издига и представя нас българите в една по-друга и много по-благоприятна светлина пред очите на целия християнски свят.

Лишено от всякакви реални основания е и допускането, че някои от намерените в гроба на хан Кубрат артефакти са получени или придобити по някакъв начин от аварите. Всъщност, типично аварските артефакти са много специфично-различни и като материал, и като художествена стилистика и всичко, което не се помества вътре в този твърде характерно-особен аварски стандарт, води своя произход или от българите, или пък е подарък от византийските императори [вж. напр. Засецкая и др. 2007, 93]. „Собствено българската традиция“ в художествената обработка на метала има своите дълбоки корени най-малко петнадесетина, а обработката на

златото поне десетина века назад в Минусинската котловина и днешна Монголия, когато и където са сътворени уникално-неповторимите образци шедьоври на строго-специфичния и самобитно-оригиналния Български зверинен стил.

Не отговаря на истината твърдението, че златните апликации за конска сбруя с аналогии от гробовете на „аварската аристокрация в Панония“ „се изготвят във византийските столични ателиета или от византийски майстори, изпратени в аварска среда, специално за аварските кагани“, защото през повечето време от съществуването си аварският каганат е във враждебни отношения с Византия, първо, и второ, поне половината от населението му са българи, именно които са и майсторите на тези златни апликации, толкова различни от аварските. Тези апликации не попадат при хан Кубрат по незнайно какви пътища, защото те се изработват от български майстори златари в неговия двор, най-вероятно сабири по произход и предците на които много преди това и още докато са в Централна Азия създават такива шедьоври на златарското приложно изкуство, които и до ден днешен си остават все така ненадминати [Добрев 2017а, 823-1055].

Познавайки историята на аварите още от Алтай, техния разгром от китайците и тюркутите, паническото им бягство и оказване на сравнително топъл прием от страна на българите на Кавказ; поредният им разгром от страна на хан Кубрат и повторното им паническо бягство през причерноморските степи, оставящо у местните славяни впечатлението, че „Погибоша аки обры.“; падението им до там, че да впрягат славянки в плуговете и каруците си; през зимата да нахлуват в славянските землянки и прогонвайки мъжете, да се приютяват на топло на техните места, няма как да се съгласим и приемем, че посредством нещо си, което изобщо не е правила и приравнявайки слон и мравка, Империята признава хан Кубрат „за законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа“ [Атанасов 2015, 69-76].

Сребърно-златните предмети и изделия от погребението в Малая Перешчепина, хан Кубрат ги има и притежава като негово собствено наследство от предишните български ханове; като боен трофей, придобит лично от него с оръжие в ръка по време на битките с персите; като подаръци главно от византийските императори и като безценни високо-художествени произведения на златарското ателие в неговия двор. Всяка една от четирите групи артефакти притежава и се характеризира със собствено-специфични художественостилистически черти и особености.

Блюдото за хранене на персийския цар Шапур II (309-379) най-вероятно е негов подарък на хионитския цар Грумбат заради огромната помощ, която той му оказва при обсадата и превземането на Амида през 359 г. [Добрев 2017, 62,87-89; Daryaee 2019, 1-2] и така се е предавало между хановете от рода Дуло, чак докато достига до хан Кубрат. То е начупено преди поставянето му в гроба на хан Кубрат, съгласно българската традиция подобни скъпи вещи да се повреждат, за да не представляват интерес за евентуални бъдещи иманяри, както е най-популярното обяснение на случая. Много по-вероятно обаче, по този начин на предметите им се придават,

други, отвъдни качества, благодарение на които този предмет ще продължи да служи на покойника и по време на неговото отвъдно битие. С нанасянето на повреди върху предмета, който покойникът е ползвал приживе, на него му се дава да разбере, че няма връщане назад, но ако все пак реши да се върне, няма да може да ползва предметите си, защото те са повредени [вж. и срв. Бейсенов, Джумабекова 2017, 28-46; Гмыря 1995, 259-268, срв. Атанасов 2015, 69-76].

Наследство от много древни времена трябва да са и двете много редки, направо уникални, ахеменидски по направа женски златни гривни, прототипът на които датира от V в. пр.н.е. в Ахеменидски Иран и които също така са се предавали между хановете от рода Дуло.

Наследствени за хан Кубрат от хан Органá са златният пръстен с надпис **Ορχανου Πατρικου** *На патриция Органá* и двадесет и един на брой сребърни и златни бокала. Тях Ираклий му подарява по време на първата им среща гощавка през пролетта на 624 г., когато българите откликват на молбата му и приемат да му помогнат във войната срещу персите.

Сасанидските артефакти в Малая Перешчепина са боен трофей на хан Кубрат и неговите военачалници от коалиционната гръцко-българска война срещу персите. Тук на първо място е плененият в превзетата от българите персийска столица Ктезифон златен царски скиптър на самия Хосров II. По същия път и начин са придобити още няколко сребърни и златни кани с битово и религиозно предназначение, златно блюдо за хранене, сребърна купа с космогонични сюжети отдолу и златна купа за хранене и пиене.

По същия път и начин е придобита също така и високата златна кана с капаче за поливане при миене на лице и ръце, приблизително точните аналози на която са широко разпространени в Средна Азия и е добре известно, че се изработват главно през епохата на Сасанидите. Ако не са изработени от военнопленници перси или асирийци в лагера на хан Кубрат, боен трофей от коалиционната българо-гръцка война срещу персите трябва да са и златните купички с грифони от българското Златно съкровище от Наги Сент-Миклош, при това грифонът е емблемата на персийската войска.

Сред съдовете от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош има шест великолепни сасанидоперсийски златни кани с религиозно предназначение. Тях хан Кубрат придобива като боен трофей при превземането на храмовия град Шиз**а** и ги предава на хан Аспарух по време на раздялата със синовете си.

Сребърния сервиз за миене на ръце с клеймото на Маврикий княз Курт получава като подарък от императора още през първите дни, докато е заложник в Константинопол. Заедно с този сервиз, императорът му подарява и позлатена сребърна амфора за вода. Златният пръстен с надпис **Χουβρατου** *На Кубрат,* е подарък от Ираклий по време на срещата гощавка през пролетта на 624 г.

С нелепо-смехотворната си измислица в стил „археологическо рококо“ А. Комар [2018] и този път не казва изобщо нищо съществено, включително и това, че тъкмо согдийските търговци от Пътя на коприната помагат на византийците да

поръчат неясно на кого, кога, къде и как меч в „подобную «китайско-тюрко-ирано-согдийскую» компиляцию формы и стилей“. При това, той така и не знае, че още с излизането на тюрките на историческата сцена, аварите са техните най-върли врагове. Все пак най-трагико-комичното в случая е отвсякъде непремерено-глупавото му голословно твърдение, че „перещепинският двор“ е аварски(Sic!) [292].

По време на церемонията през 635 г. за удостояването му с престижно-почетната римска титла „патриций“, хан Кубрат бива запасан с параден меч, на единия край на колана на който е почти половинкилограмовата златна тока, на другия е накрайник, изработен от към лицевата страна в същия стил, а от към обратната страна - в друг орнамент; на пръста му е надянат много скъп златен пръстен с надпис **Χουβρατου Πατρικου** *На патриция Кубрат*, а върху дискоса на епископа от Томи му се поднася златна огърлица от солиди, сечени от Ираклий, с голям брой негови и други златни монети.

Дискосът на епископа на Томи от около 520-та година няма как да е плячкосан преди това от аварите и да премине в ръцете на хан Кубрат едва след като той ги разгромява [Атанасов 2015, 69-76] и още по-малко пък „Гораздо проще другой вариант объяснения - рассматриваемая нами группа кочевников элементарно захватила блюдо в одном из набегов на христианские страны.“ [Комар 2018а, 30].

Този дискос е в съкровищницата на двореца от времето, когато Ираклий започва подготовката за войната с персите и Църквата по своя инициатива събира и му предава всички златни и сребърни предмети, от които да сече пари, за да може да плаща на войниците. Тогава например се сваля и му се предава даже и среброто и златото от катедралата Света София. Той е изработен по времето на император Анастасий (491-518), както показва контролният му печат, но допълнително е обработен специално за посвещението на хан Кубрат, като е „украсен с християнски символи, съставени от четири медальона, занитени във формата на кръст с клетки за емайл върху ръба на съда“; апликациите „са червеникаво позлатени за разлика от първоначалната жълтеникава позлата на целия дискос“ [Вернер 1988, 12-13, вж. и срв. Вернер 1988, 37; Львова, Маршак 2018, 4; Madgeani 2019, 66-71, срв. Комар 2018а, 26-32].

Самият меч е окачен на кожен колан, само златната апликация на който е 600 г и с почти половин килограмова (454.32 г), много красиво гравирана тока от червеникаво злато, „значително по-голяма и по-тежка от всички досега известни византийски златни токи“; „отлично произведение на византийското златарско изкуство от първата половина на VII век“ [Вернер 1988, 22-29]. Преди това обаче хан Кубрат и Ираклий водят преговори, в края на които сключват и съответния междудържавен договор с конкретни ангажименти за всяка една от двете страни. По същество, този договор е първото международно признаване на новата българска държава Велика България [вж. и срв. Львова, Маршак 2018, 2-3; Москов 1988, 199-204, срв. Комар 2018а, 38].

Парадният меч на хан Кубрат е сасанидо-персийски по направа с не един, повече близки или по-далечни аналози, включително и такива с пръстеновиден

накрайник на ръкохватката. Той е боен трофей на Ираклий от войната с персите, най-вероятно, от битката с Рахзад край Ниневия на 12.12.627 г., когато падат „главнокомандующий персидской армией Рахзад и три его заместителя, само войско было избито и рассеяно. В лагере Рахзада византийцы поживились его богатствами: позолоченными мечами, перевязями, копьями, одеждой, седлом, богато изукрашенным золотом и драгоценными камнями.“ [Дашков 2019, 4-5].

Мечът е повреден на места по време на битката и е престоял в съкровищницата почти 8 год., затова Ираклий го дава в придворното златарско ателие да го ремонтират и частично префасонират в християнски стил, нанасяйки кръстчета по ножницата и накрайника на колана. Той е окачен на кожен колан, само златната апликация на който е 600 г и с почти половин килограмова (454.32 г), много красиво гравирана тока от червеникаво злато, значително по-голяма и по-тежка от всички досега известни византийски златни токи, отлично произведение на византийското златарско изкуство от първата половина на VII в. И понеже хан Кубрат си служи повече с лявата ръка и трябва да носи меча не отляво, а отдясно [Пиотровский 1997, 1], налага се по време на ремонта майсторите да разглобят и обърнат обратно гривните на ръкохватката, но за да не ги объркат, те ги отбелязват с първите главни букви от гръцката азбука: *Таким образом, можно предполагать, что покойный каган должен был предстать перед верховным Божеством именно в тюркском облике. Он сидел на коне в седле, обложенном золотыми дуговидными и в виде львов пластинами, был перепоясан поясом, с которого свисал названный меч, был при нем и колчан, а также, вероятно, лук и стрелы, которые не сохранились. В руке - деревянная, обложенная золотыми пластинами, кружка со священным напитком. Не исключено, что атрибутом власти, который последовал за каганом в иной мир, был также и деревянный посох или жезл в золотой облицовке* [Львова 2000, 152-154, срв. Атанасов 2015, 69-76].

След кончината на Ираклий на 11.02.641 г., най-вероятно съвсем в края на Януари 642 г., хан Кубрат пристига в Константинопол начело на официална държавна делегация и води преговори с императорите и Мартина. Именно тогава, съгласно византийския дворцов протокол, върху позлатен сребърен поднос с християнски кръст отгоре и клеймото на Ираклий отдолу [Залесская 1997, 41-43], на българския хан е поднесена изящно-разкошна огърлица от златни монети, сечени не само от Ираклий и предишните императори, но и от Констанс, при това от емисия, сечена най-късно до края на Януари 642 г. [вж. и срв. Вернер 1988, 19-20; Москов 1988, 195-209; Львова, Маршак 2018, 3-4, срв. Комар 2018а, 49-55].

Всичките тези от богати по-богати дарове хан Кубрат получава, не защото разгромява аварите и „Империята му ги изпраща“ понеже вижда в него „законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа“ или пък защото и той, като най-обикновен „варварски владетел“, има честта да бъде удостоен с най-великолепно-разкошната и направо безценна част от златната продукция на императорския ергастерион, „произвеждащ трибутарни дарове за варварските владетели от благородни метали, отговарящи на техните вкусове“, понеже Империята по принцип „изпраща на Кубрат това, което преди е

изпращала на аварските господари. Така той е признат за законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа, което предполага и наследство върху регалиите и костюмите, респективно титулатурата на всесилните дотогава кагани.“ [Атанасов 2015, 69-76], а единствено и само поради това, че с неотразимия си смъртоносен удар, който нанася на могъщата и огромна като територия Сасанидоперсийска империя, хан Кубрат фактически и практически предотвратява гибелта на Византийската империя, също и смъртта на самия Ираклий, както и спасява от персийски плен и връща на Християнството Светия Кръст Господен. Именно поради всичко това той е и възнаграден по възможно най-добрия, достойния и подобаващ начин.

С това си нечувано-безпримерно, богу-угодно и високоблагородно дело, както подобава на един истински и смирен християнин, хан Кубрат се издига неимоверно много не само в очите на Ираклий и византийския клир, но и на целия тогавашен християнски свят. Поради това, още преживе той се превръща в непомръкващ пример за благородство и великодушие; в мерило и мярка за най-висшите християнски ценности и добродетели в рамките на целия тогавашен християнски свят; сред християнските племена и народи за него започват да се носят и разказват легенди и предания като за един велик християнски, високоблагороден и великодушен цар, който след като научава за мъките и страданията на мъченика Фока, „като сне от главата златния си венец, украсен с многоразлични камъни, като сне отвързвайки, и бойния си щит, обкован отвсякъде с многоценно злато, изпрати в дар на божия мъченик и двете неща. И като даде на своя съдействениk (Фока) силен, достоен и прославен обет, понеже венецът е царски дар, а щитът е победа в битките, поради това многократно (на царя) му се случваха благодеяния и (прорицания, провидения) в нощните сънища.“ [Добрев Ив. 1982, 21-35].

Първият етап от развитието на българското златарско приложно изкуство в Европа започва от началото на последната четвърт на IV в. и продължава до V-VI в. Той се характеризира с производството на златни изделия с изключително висока художествена стойност [вж. напр. Засецкая и др. 2007] и има за западна граница Дунав, Рейн, Северна Франция, „где погребения с подобным инвентарём настолько чужеродны среди местных древностей, что их давно связали с событиями гуннской эпохи“; „наследие гуннской эпохи ярко прослеживается там в хорошо датированных древностях второй половины V в.“; „к 1932 г. утвердилась дата тех древностей, которые часто называются «древностями гуннской эпохи»: это время между появлением гуннов в Европе около 370-375 гг. и их изгнанием оттуда после смерти Аттилы и битвы при Недао около 453 г.“; „Женщины осёдлых народов носили фибулы, в основном двупластинчатые, а кочевницы – диадемы“; „гунны не принесли её с собой в Европу в 370-375 гг.: она создалась позднее, уже в обстановке гуннского владычества в Европе“; „Территориально эта культурная общность совпадает с известной по письменным данным областью государства гуннов в пору его расцвета, а также с областью гуннских походов к западу от Среднего Подунавья. Эти древности безусловно связаны с эпохой гуннского владычества между 370 г. на

востоке и 453 г. на Западе.“; „в более позднюю эпоху носители группы II сохранили в переработанном виде некоторые более древние традиции времени европейского могущества гуннов. Такое решение тем более вероятно, что в Средней и Западной Европе, как это давно общепризнано, отдельные традиции V в. также сохранялись долго - не только в VI, но даже и в VII в., постепенно видоизменяясь: недаром и в народной памяти эпоха гуннов и Аттилы осталась временем могущества и богатства. «Гуннская» мода долго владела умами на Западе и Востоке, соединяясь с воспоминаниями о былом блеске её создателей.“; „«гуннские» традиции группы II удержались в Восточной Европе по меньшей мере до середины VII в. и лишь постепенно были вытеснены новой модой.“ [Амброз 1989, 27-28,62,77].

Вторият етап от развитието на българското металообработване изобщо и на българското златарско приложно изкуство в Европа в частност, започва през първата четвърт на VII в. с производството на златните изделия в ателието при двора на хан Кубрат. В рамките на този етап, изработена по оригинална българска технология е правата бойна сабя или още палаш на хан Кубрат, която е съвсем еднаква с трите саби от погребението на хан Аспарух [вж. и срв. Хрисимов 2013, 19; ~*~2019, 73-86; Залесская и др. 1997, 299].

Заедно с произведените в ателието в двора на хан Кубрат и на ателието в двора на хан Аспарух златни артефакти, както и с тези от погребенията във Вознесенка, Глодоси, Келегей и т.н. чак до Kunbábony, Kiskunságból, Kecskemét и Nagyszéksós на територията на днешна Румъния и Унгария, всички те са прабългарски и образуват хомогенен и цялостно-единен Български културен кръг, защото са от погребенията на българи участници в гръцко-персийските войни или на техни наследници. [вж. и срв. Бубенок 2019, 171; Вернер 1988, 11; Львова, Маршак 2018, 6-10; Daim 2017, 65-66; Madgearu 2019, 65].

При българските и други по народност майстори златари и железари в двора на хан Кубрат, някои от които военнопленници, е началото и по-следващото процъфтяване на заимстваната от сасанидските перси художествено-стилистична линия и форма за по-нататъшното развитие на българското металообработване изобщо и на обработката на златото, в частност [Lang 1976, 123, вж. и срв. Гмыря 1995, 125-129, срв. Комар, Хардаев 2018, 288].

Вторият етап продължава до средата на X в. с производството във Велики Преслав на някои от златните изделия от Преславското съкровище [Тотев 1993]. В неговите рамки остава златарското производство в двора на хан Аспарух преди и в Плиска. Синхронни, а може би малко по-късни са златните артефакти в българския стил от луксозни гранулирани украшения, от погребението под скалите на Мадара и от погребението при с. Ветрен [Тотев, Пелевина 2011, 179-180]. Пак в Плиска е изработена и световно-прочутата кана на хан Омуртаг от българското златно съкровище от Наги Сент-Миклош [Добрев 2005, 451-452].

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

И З Т О Ч Н И Ц И

Агафий - Агафий Миринейский, О царствовании Юстиниана. Интернет, 2008.
Вардан - Вардан Великий, Всеобщая история. Интернет, 2010.
Гардизи - Абу Са'ид Гардизи, Украшение Известий. Интернет, 2010.
Дербенд-наме. - Интернет, 2011.
Драсханакертци - Ованес Драсханакертци, История Армении. Интернет, 2018.
ДТС - Древнетюркский словарь. Ленинград, 1962.
Егише - Егише Вардапет, История. Интернет, 2012.
Иоанн - Иоанн Эфесский, Церковная История. Интернет, 2019.
Каланкатуаци - Мовсес Каланкатуаци, История страны Алуанк. Ереван, 1984.
Каланкатуаци-а - Мовсес Каланкатуаци, История страны Алуанк. Интернет, 2018.
Марцеллин - Аммиан Марцеллин, Римская история. Интернет, 2010.
Мтацминдели - Георгий Мтацминдели, Поход императора Ираклия в Персию. Интернет, 2019.
Мученичество - Мученичество Давида и Константина. Интернет, 2013.
Никифор - Никифор Константинопольский, Краткая история со времени после царствования Маврикия. - Великая Степь в античных и византийских источниках. Интернет, 2008.
Приск - Приск Панийский, Сказания Приска Панийского. Интернет, 2016.
Прокопий - Прокопий Кесарийский, Война с вандалами. Интернет, 2018.
Себеос - История императора Иракла. Интернет, 2010.
Симокатта - Феофилакт Симокатта, Диалог Философии и Истории. Интернет, 2010.
Сириец - Михаил Сириец, Хроника. Интернет, 2010.
Феофан - Феофан Исповедник, Хронография. Интернет, 2010.
Феофан-а - Феофан Исповедник, Летопись византийца Феофана от Диоклитиана до царей Михаила и сына его Феофилакта. Интернет, 2012.
Хроника - Анонимная сирийская хроника о времени Сасанидов. Интернет, 2010.
Jean - Jean de Nikiou (évêque), Chronique de Jean, évêque de Nikiou. Internet, 2019.
Hebrae - Bar Hebraeus, Chronography. Internet, 2011.
Sebeos - The Armenian History attributed to Sebeos, Part I. Translation and Notes. Internet, 2013.

Ц И Т И Р А Н А Л И Т Е Р А Т У Р А

Абдулова А., В Карачаево-Черкесии археологи вскрыли башню Хумаринского городища. Интернет, 2017.
Амброз А. К., Хронология древностей Северного Кавказа V-VII вв. Москва, 1989.
Артамонов М. И., История хазар. Ленинград, 1962.
~*~Хазары и турки. Интернет, 2006.
~*~Великая Болгария. Интернет, 2011.
Атанасов Г., Първостроителите на българската държавност (619-721). Органа, Кубрат, Аспарух, Тервел. София, 2015.
~*~Мирни договори и съглашения на българската държава с ромейската империя до 717 г. Интернет, 2017.
~*~Новый владетельский центр кагана Кубрата на Среднем Днепре. Интернет, 2017а.
~*~Патрицият Органа (Червеният кан, Бу-Юргана, Моходу-хеу?) и началото на българската държавност. Интернет, 2018.
Балинт Ч., О принадлежности находки в Малой Перещепине Куврату (история вопроса). Интернет, 2018.
Бейсенов А. З., Г. С. Джумабекова, О древнем ритуале порчи предметов, используемых в обряде погребения кочевников. Интернет, 2017.

Беляев С. А., История христианства на Руси до равноапостольного князя Владимира и современная историческая наука. Интернет, 2010.

Бернштам А. Н., Очерк истории гуннов. Интернет, 2013.

Биджиев Х. Х., Тюрки Северного Кавказа (Болгары, хазары, карачаевцы, балкарцы, кумыки, ногайцы: вопросы истории и культуры). Черкесск, 1993.

Бубенок О. Б., Кремационный обряд захоронений хазарского времени на Северо-западном Кавказе: традиция или инновация? Интернет, 2019.

Бубенок О. Б., В. С. Аксенов, Кто обитал в Сухой Гомольше в хазарское время? Интернет, 2018.

Васильев А. А., История Византийской империи, т. 1. Интернет, 2009.

Вернадский Г., Древняя Русь. Интернет, 2009.

Вернер Й., Погребалната находка от Малая Перешчепина и Кубрат - хан на българите. София, 1988.

Гейбуллаев Г. А., Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование). Баку, 1986.

Гмыря Л. Б., Страна гуннов у Каспийских Ворот. Прикаспийский Дагестан в эпоху Великого переселения народов. Махачкала, 1995.

Гукасян В., Тюркизмы в "Истории албан" Моисея Утийского. - Структура и история тюркских языков. Москва, 1971.

Гумилев Л. Н., Древние тюрки. Москва, 1993.

~*~Древние тюрки. Интернет, 2009.

~*~Зигзаг Истории. Интернет, 2010а.

~*~Открытие Хазарии. Интернет, 2010б.

~*~Соседи хазар. Интернет, 2010в.

Дашков С. Б., Императоры Византии. Ираклий (Гераклий) I (575-641, имп. с 610). Интернет, 2019.

Добрев Ив., Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005.

~*~Етимон и апелатив на българското народностно название. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2006.

~*~Българите на територията на Средна Азия. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2017.

~*~Българите и Великата китайска стена, ч. 2. Българите по земите на Централна Азия. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2017а.

~*~Етнонимът *хунк-хунгар* като самоназвание на Атиловите и Аспаруховите българи. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2019.

Добрев Ив., Нови вести за прабългарите в панегеричната литература. - Старобългарска литература, 1982, № 11.

Дроздов Ю. Н., Тюркская этнонимия древнеевропейских народов. Интернет, 2010.

Залесская В. Н. и др., Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад. Санкт-Петербург, 1997.

Засецкая И. П. и др., Морской Чулек: Погребения знати из Приазовья и их место в истории племен Северного Причерноморья в поствуннскую эпоху. Санкт-Петербург, 2007.

Зифельдт-Симумяги А. Р., К вопросу о языке хазар. - Советская тюркология, 1988, № 6.

Ирано-византийская война (602-628). - Википедия. Интернет, 2019.

Казанский М. М., А. В. Мастыкова, «Царские» гунны и акациры. - Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем: сборник научных статей. Санкт-Петербург, 2009.

Калинина Т. М. и др., Хазария в кросскультурном пространстве: историческая география, крепостная архитектура, выбор веры. Москва, 2014.

Комар А. В., Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии). Интернет, 2010.

~*~Наследие Западнотюркского каганата в Восточной Европе. Интернет, 2018.

~*~Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII-нач. VIII в. Интернет, 2018а.

~*~Хазарская дилемма: тюрки или теле. Интернет, 2019.

Комар А. В., В. М. Хардаев, Зачепиловский („Новосанжарский") комплекс рубежа VII-VIII вв. Интернет, 2018.

Кулаковский Ю. А., История Византии, т. III: 602-717 годы. Фока, Константин, Мартина и Ираклий младший. Интернет, 2019.
Львова З. А., Погребения в Малой Перещепине и Вознесенке и Куврат, каган Великой Булгарии. - Stratum plus, 2000, № 5.
Львова З. А., Б. И. Маршак, Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад. Заключение. (Кому принадлежало Перещепинское сокровище?). Интернет, 2018.
Мамедова Ф., Кавказская Албания и Албаны. Баку, 2005.
Мишин Д. Е., Хосров I Ануширван (531-579), его эпоха и его жизнеописание и поучение в истории Мискавейха. Москва, 2014.
Москов М., Именник на българските ханове (Ново тълкуване). София, 1988.
Мухамадиев А., Хазарские монеты 8-9 вв. Интернет, 2016.
Пигулевская Н., Сирийские источники по истории народов СССР. Москва, 1941.
Пиотровский М., Меч для левой руки. - Сокровища хана Кубрата. Санкт-Петербург, 1997.
Плетнева С. А., Кочевники Средневековья. Поиски исторических закономерностей. Москва, 1982.
~*~Древние болгары в восточноевропейских степях. - Татарская археология, 1997, № 1.
Семенов И. Г., К этнической карте кавказской периферии гуннской державы: сороси, акациры и «гунны» Восточного Кавказа. - Краткие сообщения Института археологии, вып. 244, 2016.
Смирнова О. И., К имени Алмыша, сына Шилки, царя булгар. – Тюркологический сборник-1977. Москва, 1981.
Тотев Т., Преславското съкровище. София, 1993.
Тотев Б., О. Пелевина, Сокровище из Малой Перещепины и элитарная культура болгар Нижнего Дуная. - Форум «Идель – Алтай». Материалы научно-практической конференции «Идель – Алтай: истоки евразийской цивилизации», I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей. Серия «Археология евразийских степей». Выпуск 13. Казань, 2011.
Хрисимов Н., Вознесенский комплекс: проблемы хронологии и интерпретации. Интернет, 2013.
~*~За един комплект оръжие от Малая Перешчепина. Оръжие и снаряжение от късната Античност и Средновековието IV-XV в. Интернет, 2019.
Чхаидзе В. Н., Фанагория в VI-X веках. Москва, 2012.
Akbulut D. A., Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler. İnternet, 2016.
Brook K. A., Khazar-Byzantine Relations. Internet, 2010.
Byzantine-Sassanid War of 602-628. - Wikipedia. Internet, 2012.
Daim F., The Gold of the Avars. Three Case Studies. Internet, 2017.
Daryaee T., Šāpur II. - Encyclopædia Iranica. Internet, 2019.
Dunlop D. M., The History of the Jewish Khazars. Internet, 2019.
Gibbon E., The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Volume 4. Internet, 2019.
Golden P., Khazarica: Notes on Some Khazar Terms. - Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes. Bucureşti-Brăila, 2011.
~*~Oq and Oğur~Oğuz. Internet, 2016.
~*~Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes. Internet, 2019.
~*~Khazar Studies. A Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars. Internet, 2019a.
~*~Ethnogenesis in the Tribal Zone: The Shaping of the Turks. Internet, 2019b. 2013.
Horváth G., 395 Years of the Huns Asia's Asia at the East of the Rome Document. Internet, 2019.
Kaegi W. E., Heraclius: emperor of Byzantium. Internet, 2013.
Karatay O., Kafkaslarda Göktürk ve Hazarlar. İnternet, 2016.
Karatay O., Demirtaş T., Hazarlar. İnternet, 2019.
Lang D. M., The Bulgarians from pagan times to the Ottoman Conquest. London, 1976.
Lipták P., Avars and Ancient Hungarians. Budapest, 1983.
Madgearu A., The Plate of Paternus from the Malaja Perescepina Treasure: Booty or gift? Internet, 2019.
Németh Gy., Attila ve Hunları. Ankara, 1962.

Obrusánszky B., Late Huns in Caucasus. Internet, 2019.
Róna-Tas A., The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic. – Chuvash Studies. Wiesbaden,1982.
~*~Where Was Khuvrat's Bulgharia? Internet, 2009.
Shahbazi A. Sh., Byzantine-Iranian Relations. Internet, 2019a.
Vaissière É., Sogdian Traders. Internet, 2017.
~*~Ziebel Qaghan Identified. Internet, 2019.
Ying L., Some Chinese Sources on the Khazars and Khwarazm. Internet, 2017.
Zimonyi I., History of the Turkic speaking peoples in Europe before the Ottomans. Internet, 2010.
Zuckerman C., The Khazars and Byzantium - The First Encounter. Internet, 2017.

С Ъ К Р А Щ Е Н И Я

ав. - авестийско
арм. - арменско
в. - век
вж. - означава съгласие, приемане, одобрение, споделяне, даже и заимстване
геним - геноним
гл. - глагол
днболг. - дунавскоболгарско
етним - етноним
зв. - звук
ир. - иранско
квболг. - кавказоболгарско
кит. - китайско
лекс. - лексема
мли - мъжко лично име
мн.ч. - множествено число
нарсщ - нарицателно съществително име
парт. - партско
праб. - прабългарско
рус. - руско
согд. - согдийско
срв. - при цитираната литература означава несъгласие, неприемане, отхвърляне и отричане, а при примерите - само сравняване или съпоставяне
стперс. - староперсийско
суф. - суфикс
съгл. - съгласна
титл. - титла
тюрк. - тюркско